

Володимир

ВОЛОДИМИР ЛЕВИНСЬКИЙ

eigh

СЕЛЯНСТВО І СОЦІАЛДЕМОКРАТИЯ

ДОДАТОК

:: АГРАРНІ ПРОГРАМИ ::
СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ

ЛЬВІВ
НАКЛАДОМ ЧАСОПИСІ „ЗЕМЛЯ і ВОЛЯ“
1910

Із „Загальної Друкарні“, вулиця Академічна число 8.

З М І С Т.

	Стор.
I. Вступ	3
II. Селянство і пролетаріят	8
III. Аграрні відносини і аграрний пролетаріат у Галичині	15
IV. Аграрні постуляти і аграрна політика української радикальної партії	26
V. Селянство, аграрне питанє і міжнародна соціал-демократія	35
VI. Аграрна політика соціалдемократії	56
VII. Приватна чи колективна власність	72

Аграрні програми соціалістичних партій.

Данія.

Аграрні параграфи Данської С.-Д. Р. Партії	79
---	-----------

Франція.

Аграрна програма Французької Робітничої Партії	80
---	-----------

Аграрна резолюція Французької З'єдиненої Соціалістичної Партії, принята на з'їзді в Тулузі в 1908 р.	83
---	-----------

Бельгія.

Аграрні параграфи Бельгійської Робітничої Партії	84
---	-----------

Голландія.

Аграрна програма Голландської С. Д. Партії	86
---	-----------

Румунія.

Проект аграрної програми Румунської С. Д. Партії	87
---	-----------

Німеччина.

Аграрна резолюція Німецької С.-Д. Р. Партії Австрії ухвалена на з'їзді в Грацу 1900 р.	90
---	-----------

Проект аграрної програми, предложений Бреславсько-му з'їзду німецькою соціалдемократією (державною)	92
--	-----------

Резолюція К. Каутського	94
--	-----------

	Стор.
Швайцарія.	
Аграрні параграфи програми Швайцарської С.-Д. Р. Партії	95
Угорщина.	
Аграрні параграфи програми Угорської С. Д. Р. Партії Чехія.	96
Аграрна резолюція Чеської С. Д. Р. Партії ухвалена на IX з'їзді, 1909 р.	96
Польща.	
Проект аграрної реформи для Галичини В. Гумпльовича	99
Аграрні параграфи Польської Партії Соціалістичної (Р. Р. С.)	102
Провідні вказівки для агітації на селі Соціалдемократії Королівства Польського і Литви (S. D. K. P. i L.)	103
Україна.	
Провідні вказівки для агітації на селі Української Соціалдемократичної Партії Галичини й Буковини ухвалені на I з'їзді партії в 1903 р.	104
Аграрна програма Української Соц.-Дем. Роб. Партії (У. С. Д. Р. П.) ухвалена на III з'їзді партії в 1905 р.	105
Росія.	
Проект аграрної програми П. Маслова, принятий на з'їзді С. Д. Р. П. в Стокгольмі	106
Проект аграрної програми Н. Леніна	109
Аграрна програма Партії Соціалістів-Революціонерів	110

Увага. „Маніфест до хліборобського населення“ І. Ф. Беккера (V розділ), котрого кілька уступів сконфісковано в „Землі і Волі“, друкується тут як інтерпеляція посла тов. Семена Вітика.

I. Вступ.

„Буржуазні і реакційні партії незвичайно сучудовані тим, що у соціалістів скрізь виступає тепер на дневний порядок аграрне питання. Однаке вони скорше повинні дивуватись, що не сталося воно до цього часу. Від Ірландії до Шлезку, від Андалюзії до Росії і Болгарії хлоп являється дуже важним фактором населення, продукції і політичної сили“. — Отсі слова писав один із основателів наукового соціалізму, Фрідріх Енгельс 1894 р. в „*Neue Zeit*“ у статті своїй про аграрне питання у Франції і Німеччині.

Слова ці і нині не стратили свого значення.

Змагаючи до повалення сучасного капіталістичного ладу через захоплення своїми руки політичної влади та до збудовання на його руїнах нового, соціалістичного ладу, міжнародна соціалдемократія йде з доброю новиною соціалізму не тільки до міста, до його варстатів і фабрик, але й на село, до його хат, та панських фільварків, іде до хлопів з соціалістичними кличами й домаганнями.

Зовсім зрозуміло, чому буржуазні партії, котрі вважають себе за єдиних „оборонців“ хлопів підносять скажений крик проти цього „наїзду“ соціалдемократів на село.

Те саме діялось скрізь, те саме діється ся і у нас, серед нашого народу.

Останнє засідання міжнародного соціалістичного бюро в Брюсселі з дня 7 падолиста 1909 було присвячене дискусії над предложением дневним порядком найближшого міжнародного соціалістич-

ного конгресу, який було скликано до Копенгагена на дні 28 VIII — 4 IX 1910. Бюро предложило, щоб на порядок конгресу взято і аграрне питання. Над сим вивязалася довга і цікава дискусія, в якій забирали голос головно делегати з тих країн, де аграрне питання має найбільшу вагу і є найбільше актуальне. І дивна реч, що саме ті делегати, як Вайан (Франція), Рубанович (Росія, від соціалістів-революціонерів), Молькенбург (Німеччина), Адлер (Австрія) і інші, признаючи всій велику вагу і значення аграрному питанню, були за його відложенням. Бож іде тепер не о загальному прінципі яль не рішені аграрного питання, — зроблено се на міжнародних соціалістичних конгресах в Ціріху (1893 р.) і Лондоні (1896), але о намічені конкретних точках аграрної програми для соціалістичного інтернаціоналу, а для сього самого питання, при всій складності його в різних країнах та при невистарчаючім його науковім перестудіованню в соціалістичній літературі, — ще не дозріло.

І тому бюро порішило не ставити справи аграрного питання на дневний порядок конгресу в Копенгагені, а натомість висловило бажання, щоби через як найінтенсивніше перестудіовання його в соціалістичній літературі, уможливити тим самим поставлення справи сього питання на дневнім порядку нарад другого найближшого міжнародного соціалістичного конгресу.

З сеї дискусії над предложенем аграрного питання на дневний порядок нарад міжнародного соціалістичного конгресу ясно, з якою совісністю беруться заступники пролетаріату за порішування найжизненніших його справ.

А однаке факт сей, що бюро відложило справу аграрного питання до найближшого з'їзду, сей факт дав привід редакції „Діла“ до написання статті „Соціалізм і аграрне питання“, якої автор взявся „доказувати“, що соціалізм на селі — це чиста фантасмагорія, що розвязати аграрне питання

зі становища соціалістичного, — се чиста іллюзія. Ми зовсім не звертали б уваги на сю статю в українськім націоналістичнім органі, як би не те, що вона є нічим іншим, як тільки перемеленем того погляду, що українська соціалдемократична партія в нашім народі не має найменшої основи до істновання, що соціалдемократи на селі не мають у нас що робити, що соціалдемократи хотять пустити хлопів на дідів і т. д., погляду найбільше баламутного, ширеного в вузкопартійних інтересах усякими радикальними і націоналдемократичними демагогами і такими, що не встигли ще перечитати хоч дві-три брошюри і такими, що мають за собою при всій своїй крикливості певні громадські заслуги.

Постараємося отже в нашій брошурі трохи близше зазнайомити читача з питанем, яке саме відношене соціалдемократії до селянства тай яке відношене її до аграрного питання взагалі. Буде се рівночасно і відповідь з нашого боку на ті крайно баламутні погляди, ширені нашими політичними противниками між нашим народом, про які ми висше згадали.

II. Селянство і пролетаріят.

Чи селянин і пролетар мають одні і ті самі інтереси, як се й у нас так часто говорить ся?

Коли ходить о інтереси української демократії, то скажемо, що інтереси українського пролетаріату і селянства нині в многім сходяться, тому, що сучасна українська демократія далеко не виборола собі тих прав, які здобули собі демократії інших народів, от хочби польська, чеська. І коли ми говоримо про спільність у многім інтересів української демократії під нинішну пору, то, очевидно, будемо мати на увазі інтереси перш усього політичної природи, такі політичні домагання, в яких здобутю заінтересована вся українська демократія, весь український народ, як пр. домагання, що мають на меті забезпечити політичну рівноправність Українців у державі і краю, домаганє заведення загального голосування до сойму, рад повітових і громад, домаганє національної автономії для укр. народу і т. д. І тому українська соціалдемократія, яка найзавзятійше боронить інтересів демократії взагалі, піде завсігди разом з прочою українською демократією там, де буде саме ходити о ті політичні інтереси демократії.

Коли однаке ходить о економічні інтереси тих суспільних верств у нас, яких відбитком ідейним є наші українські політичні партії, то скажемо, що нині ті інтереси в многім розходяться, а ріжниця і противенство тих інтересів будуть зростати по мірі того, як буде

зростати і прискорювати ся суспільна діференціяція нашого народу.

В сказанім знайдемо відповідь на поставлене нами на самім початку питанє. Щоби одначе відповідь ся не була голословна, мусимо розібрati, правда, дуже загально, чи можна говорити про інтереси селянства як такого, як одної кляси, як „пятого стану“, а коли нї, то де, в якій верстві сього селянства належить шукати спільноти її інтересів з інтересами промислового пролетаріату.

Як тільки зійде бесіда про сільське господарство, то деякі учені кажуть, що капіталізм, то є та форма народної господарки, в якій головну ролю грають машини й гроші, а який з задивляючою силою розвивається в індустрії (промислі міст), зовсім не розвивається ся і не має видів на розвій у сільськім господарстві. Отсю казочку давно збили соціалістичні письменники, а що вони мали рацію, се найкраще показала нам дійсність, показало само житє.

Натуральна господарка, то є така господарка, де хлопська родина виробляє все те тілько, що потрібне для задоволення потреб її членів, почала скрізь упадати з упадком панщини, з упадком фев达尔ного ладу. В натуральнім або ізольованім господарстві люди обходили ся без гроша. Машин вони зовсім не знали. Землю свою обробляли на відробок панови, а всякі драчки сплачували в натураліях. З упадком одначе панщини починає змінятися й спосіб сільської господарки. Лише останки сеї натуральної, ізольованої господарки полишились у краях економічно відсталих, там, де средства комунікаційні мало розвинені.

Натомість скрізь, навіть у країнах економічно слабо розвинених взяла верх товарова або капіталістична господарка, яка веде ся при помочи машин, доброго інвентару, меліорації землі, многопільної управи рілі. Ознакою такої господарки є змаганє, одержати найбільші результати

праці при найменшій її затраті. В капіталістичнім господарстві головну ролю грає гріш. Подібно як у фабричнім промислі все виробляється на продаж, все кидається на ринок, аби товар збути, так само є і в сільськім капіталістичнім господарстві. Ясно, що найбільше раціональну, капіталістичну господарку можуть вести ті, що мають найбільше землі, то є великі сільські дуки, пани та дідичі. Натомість сільські, малоземельні чорнороби такої раціональної господарки на велику скалю вести не можуть з тої простої причини, що на се не мають потрібних засобів, а мати ті засоби не дозваляють їм ані ті клаптики землі, які вони мають, ані нужденні доходи з неї. Все-ж таки мають вони діло з ринком, бо бодай малу частину продуктів свого малого господарства продають а замість них купують інші.

А з розвоєм капіталізму в сільськім господарстві розколюється і само село, розколюється і саме селянство.

Подібно як в індустрії (промислі) капіталізм покликує до життя ту революційну силу, якою є міський пролетаріят, котрої великим, історичним завданем є, повалити сучасний, несправедливий, капіталістичний лад, так само розвій капіталізму в сільськім господарстві, що веде з одного боку до збогачування великих власників земельних, а з другого до зубожіння дрібних, покликує теж до життя таку саму революційну силу, яку покликує до життя по містах, а саме сільський безземельний і малоземельний пролетаріят.

Оттак зі зростом розвою капіталізму на селі, розколюється і буде що раз більше розколювати селянство на дві групи, на два табори; в одному з них будуть що раз більше групувати ся пролетарські елементи сільського населення, котрі по своєму положенню, інтересам і завданням творять і творити муть один революційний табор разом з міським пролетаріатом, а в другому буде об'єдиняти сь сільська бур-

жуазія, котра знов по свому положеню, інтересам і завданям своїм зближається і буде зближати ся до міської буржуазії та буде йти з нею разом.

Що процес пролетаризації села а за ним процес діференціації селянського населення на пролетарів-бідаків і самостійних селян-богачів являється наслідком зросту капіталізму в сільськім господарстві, се доказує дійсність, доказують факти і дані, заобсервовані навіть у класичних країнах дрібної земельної власності і дрібного землеволодіння, як у Франції, Бельгії, Швейцарії.

Що правда, процес сей діференціації селян на дві кляси відбувається досить повільно. Але се дастъ ся пояснити.

Селянин, що має своє господарство, змагає, очевидно до сього, аби з сього господарства дістали все те, що потрібне для його і його сім'ї істновання. Працю свою волить він вкладати в своє господарство, коли бачить, що на тім якось виходить. Коли ж він іде на заробок до дідича, або до міста, то тому, що у дідича, або в місті він більше заробить як на своїм господарстві, вкладаючи в нього ту саму працю. Чим отже нижча продуктивність праці селянина в своїм господарстві, тим більша необхідність шукати зарібку ним поза своїм господарством. І противно, чим більше продуктивна праця у власнім господарстві, тим вигідніше витрачувати сю працю у себе, дома. Таким способом ми зрозуміємо, чому селянин-богач, дука не піде ніколи продавати своєї праці. Йому-ж не тільки вигідніше працювати в своїм господарстві, але власне тому, що він має багато землі, що має потрібні засоби до ведення раціональної господарки, йому вигідно і корисно оплачувати наємного робітника. Противно є з дрібним селянином, котрому заробітна платня дає більше, як праця у власнім господарстві.

Отсе пояснене вкаже нам в головному, чому процес діференціації селян повільний і обусловлений.

Низькі зарібки на панських ланах, або в міськім промислі приневолюють дрібного селянина тримати ся свого клаптика землі. Високі зарібки знов на панських ланах і в промислі дають можність бідному селянинови кинути своє мізерне господарство і жити вигідніше наємною працею в характері робітника. З того виходить, що з поступом і зростом промислу в кождій країні тісно звязана є і еміграція сільського робітника і дрібного селянина до міста¹. Що дрібно- і малоземельний селянин підупадає з кождим днем що раз більше, про се не ма двох думок. Податки, неврозяї, процеси, довги, роздроблюванє хлопських парцель через спадкові поділи—все те робить дрібного, „самостійного“ селянина невільником капіталу, пролетарем, що правда, менше съвідомим від фабричного робітника.

Оттак доходимо і до ясної відповіди на поставлене нами на самім початку питаннے.

Ми бачили, що про інтереси селянства як такого, як одної кляси, як одного стану, не можна говорити, бо селянство нині поділене є на дві окремі верстви, на дві кляси, з відмінними своїми економічними інтересами. Ми бачимо нині селянина-богача, пана більших і менших обшарів землі, для котрого земля є капіталом, що приносить йому зиск без праці, а котрого інтереси підходять до інтересів великих власників земельних. Його економічні інтереси — це інтереси його господарства, інтереси капіталу: високі ціни на продукти хліборобства, а низькі ціни на робочі руки!

¹ Булоб дуже цікаво прослідити, як зрист промислу в Галичині відбувається ся на селі, в яких розмірах відбувається еміграція сільського населення до міст з одного боку, а з другого, який процент сільського населення шукає зарібку по чужих краях, який зриває раз на завсігди зі своїм селом, а який повертає назад. На жаль, статистичних даних для цього нема і мабуть не скоро їх можна буде діжджати ся.

Але ми бачимо ще й другого селянина, селянина-бідака, павпра, котрий силою своєї нужди держить ся свого кусника землі, на котрім кроваво і в поті чола працює і котрий силою своєї нужди йде на зарібки, чи то на панський лан, чи до міста, до фабрики, чи ген у чужі краї. Його економічні інтереси се інтереси праці! Вони зведуть ся не до підвищення, але до пониження цін на продукти хліборобства і не до пониження, але до підвищення заробітної платні².

А якаж суспільна кляса має такі самі економічні інтереси і ціли, себто інтереси праці?

Відповідь ясна:

Кляса міського, робітничого пролетаріату³, яка організується, і бореться за своє істноване, за свою кращу долю, за будучість свою, за новий лад на світі, лад волі,

² З того ясно, чому за отворенем границь для ввозу збіжів і худоби є бідні селяни а проти отвореня селяни-богачі; чому націоналдемократи і ті з радикалів, що є проти отворення границь, боронять тим самим інтересів сітих богачів, а чому соціалдемократи і ті нечисленні з радикалів, що є за отворенем границь боронять інтересів голоданих, бідаків.

³ До цього висновку приходить також і д-р Северин Данилович, котрому як теоретику не можна відмовити марксівського розуміння аграрного питання. В своїй розвідці „В справі аграрних реформ“ пише він на стор. 116: „Дрібні рільники все більше пізнають, що їх ціли спільні з робітничим пролетаріатом, уже їм не розходить ся про ніяку поезію індивідуального права власності землі, але по просту про житє“. Ми в одному із дальших розділів нашої статі повернемо ще до цінної розвідки д-ра Дан. Тут зазначимо тільки, що голос його, се справді голос білого крука серед радикалів, які пірвали нині всі нитки з соціалістичною ідеольгією старої радикальної партії, а по нинішній своїй ідеольгії знайшли ся разом і вкупі з націоналдемократами.

братерства й рівності під червоним прапором соціалдемократії!

Деж отже бороти ся за хліб, волю й світло
селянинови-бідакови?

На се питанє є тільки одна відповідь:

Разом зі своїм братом і товаришем по недолі, міським робітником
в рядах соціалдемократії!

III. Агтарні відносини і агтарний пролетаріят у Галичині.

Галичина — се країна на скрізь рільнича, — 76·82% її населеня живе з рільництва. Не дивно отже, що агтарне питання набирає тут перворядної важливості і значення.

З 7,849.200 гектарів (або 78,492 км.²) поверхні усієї Галичини припадає на її агтарну територію 7,575.253 ha, то є 96·5%, всього обшару Галичини, з котрих після евіденції ґрутового податку з 1902 р. припадало:¹

На орну землю	3,799.575	ha,	то є	48·4%
” луки	874.956	”	”	11·2%
” огороди	109.249	”	”	1·4%
” пасовиска і по-				
лонини	750.337	”	”	9·5%
” ліси	2,020.212	”	”	25%
” стави і мочари	20.924	”	”	0·3%

Агтарна територія самої східної Галичини обнимала 5,351.047 ha, то є 96·9%, з чого в 1902 р. припадало:

На орну землю	2,596.259	ha,	то є	47·0%
” луки	695.634	”	”	12·6%
” огороди	91.217	”	”	1·6%
” пасовиска і по-				
лонини	499.530	”	”	9·1%
” ліси	1,450.301	”	”	26·2%
” стави і мочари	24.942	”	”	0·4%

¹ Fr. Bujak: Galicya, I ст. 234—5.

З рільництва живе в Галичині 5,570.000 людей, в самій східній Галичині — 3,750.000. З рільничого населеня усієї Галичини припадає близько 3 мільйони 152 тисяч 725 на Українців, що становить 94·4% усього українського населеня в Галичині.

Поділ земельної власності представить нам у приближенню слідуюча таблиця після обчислень проф. Бузка².

В 1902 р. було в Галичині:

Обшар власності (господарства) виносить	Число госпо- дарств	Обшар тих госпо- дарств	Процен- тово
ниже 2 гектарів	598.000	660.000	9·2
від 2—5 "	около { 404.0 0	1,415.000	19·8
" 5—20 "	{ 189.000	1,704.000	23·8
" 20—100 "	10.700	477.000	6·7
висше 100 "	2.669	2,900.000	40·5
Разом	1,204.369	7,156.000	100·0
з того:			
висше 2000 ha	235	1,658.000	23·2
від 500—2000 "	903	837.000	11·7
" 100—500 "	1.531	405.000	5·6

Коли господарства низше 2 гектарів називаємо звичайно карловими (до $\frac{1}{2}$ гектара) і парцельовими (від $\frac{1}{2}$ —2 гектарів), господарства від 2—5 гект. називаємо дрібними, господарства від 5—20 гект. — середніми, а господарства висше 20 гектарів величими, з котрих господарства висше 2000 гектарів називаємо лятивндіями, то висше подана таблиця дає нам дуже цікавий образ поділу земельної власності відповідно до вказаних нами поодиноких категорій господарств. Галичина — яв-

² Dr. Józef Buzek: Własność tabularna w Galicyi z końcem r. 1902. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajo-wych t. XX, zesz. 3. ст. 95.

ляєть ся країною переважно дрібних хлопських господарств, себто господарств від 2—5 гектарів, котрі разом з групою господарств карлових і парцельових становлять близько 80% загального числа господарств у Галичині. Середна і більша хлопська власність від 5—20 г. і в 20—100 г. є процентово в порівнанню з іншими рільничими краями дуже незначна. Стан середної власності земельної представить ся ще некориснійше, коли від категорії власності 5—20 гект. відділимо власність чисто середніу, від 10—20 г., на которую припадає в Галичині 38.580 господарств о обшарі 579.000 гектарів, себто 4% всього аграрного терену Галичини. Натомість ля ті фундії в Галичині о обшарі висше 2.000 гектарів становлять найсильнійшу категорію галицької земельної власності. 235 власників ля ті фундій займає 23·2% всього аграрного терену Галичини.

Коли порівнаємо стан земельної власності в Галичині з 1902 р. зі станом о кільканація і кількадесять літ в зад, то наглядно переконаємося, як розвій земельної власності в Галичині поступає в двох напрямах: у напрямі роздроблювання дрібних господарств і в напрямі концентрації великої, зглядно найбільшої земельної власності.

Після обчислень д-ра Франка³⁾ було в Галичині в 1819 р. 511.372 хлопських господарств по 15 моргів пересічно. В 1859 р. було вже 788.234 господарств по 9 $\frac{1}{3}$ моргів пересічно; в 1883 р. було 1,408.000 хлопських господарств по 5 $\frac{1}{2}$ моргів пересічно, а в 1902 р. — 80% загального числа господарств у Галичині, то є $\frac{4}{5}$ усіх господарств — се дрібні хлопські господарства.

³ Iwan Franko: Galicyjska własność ziemska. Przegląd Sproboszny 1887, I, ст. 21—35. Обчисленя Франка не є стислі.

Після тих самих обчислень було в Галичині в 1819 р. 8.448 великих власників (доміній) о пересічно 683 $\frac{1}{3}$ моргів ґрунту. В 1859 р. було 4.500 о 1.185 моргів пересічно, в 1876 р. було їх 2.086 о пересічно 2.397 моргів ґрунту, а в 1902 р. маємо 235 власників лятіфундій о пересічно 7.056 гектарів (около 12.253 моргів) ґрунту.

Сконстатувавши процес дроблення дрібної хлопської власності, а зріст і концентрацію найбільшої земельної власності, мало сказати, що село Галичини далеко не забезпечило себе ніяким муром від капіталізму, що розвій капіталізму веде тут до зубожіння дрібних власників земельних а до збогачування великих, що умовам, витвореним впливами капіталізму на селі мусить піддавати ся рільничя продукція, хоч, що правда, вона в Галичині далека від того, аби була ведена на спосіб чисто капіталістичний. В господарці дрібних хлопських господарств переважає все таки екстензивна форма. Тільки $\frac{1}{4}$ частина всіх господарств уживає машин. Поволи однаке і тут, а ще більше при господарствах середніх і великих починає випирати інтензивна форма господарки — екстензивну. А навіть найбільші земельні господарства в Галичині не ведуть іще зовсім інтензивної господарки на більшу скалю на взір західно-европейських рільничих країн, опертої на великім закладовім і оборотнім капіталі. Досить сказати, що в 1902 р. паровий плуг був в ужитку тільки в 3 господарствах, польова колійка заледви в 12, а парова молотильня заледви в 300 господарствах. Усе-ж таки уживає машин у великих господарствах (висше 100 гектарів) сильно виріжняє їх від середніх і дрібних господарств. Коли в дрібних господарствах найбільше розповсюдженою машиною є дешева січкарня і млинок, у середніх крім них молотильня, то в великих господарствах є в загальнім ужитку сіячка до навозу, сіячка до збіжа, грабарка, жатка, картофлярка, вирівка,

шротівник⁴. І коли саме возьмемо під увагу лихий стан галицької господарки, то для нас не буде дивним, що той стан дуже уємно відбувається на рільній продукції Галичини. Се-ж просто характерний для рільничої *par excellence* Галичини факт, що вона не тільки що не вивозить збіже поза свої граници, але майже одну четверту частину консумованого у себе збіжа спроваджує з Угорщини⁵.

Повторяємо отже, що сконстатувати розвій капіталізму в сільськім господарстві Галичини — се ще не досить. Але се конечне, щоби пояснити собі найхарактернійші наслідки капіталізму в сільському господарстві Галичини, щоби пізнати в ньому відносини праці, а відтак, відповідно до теми, яка нас інтересує, дійти до певних висновків.

Дотеперішній розвій аграрних відносин у Галичині йде, як ми се пізнали, в напрямі до витворення що раз більшої пропасти між дрібною а великою, зглядно найбільшою, земельною власністю через досить скоре топнене середної власності переважно до рогою парцеляції. Що тільки середна і велика земельна власність (від 20—500 гектарів) є виключно або головно предметом парцеляції, на се вказують ті статистичні дані, які маємо. Противно-ж, лятіфундії зовсім не підпадають парцеляції.

Зі справоздання дирекції „Галицького земельного Товариства кредитового“ (*Galicyjskie Towarzystwo kredytowe ziemske*) за рік 1904 виходить, що рух парцеляційний почавши від 1898 р. росте в цілім краю з незвичайною швидкістю⁶; що

⁴ Вижак, ст. 394.

⁵ Хлоп галицький, що не продукує збіже на продаж, не є отже зовсім заінтересований в охоронних цлах на збіже.

⁶ В 1899 р. основано при краєвім Банку у Львові — „Банк парцеляційний“, а в 1902 р. „Земельний Банк“ у Кракові, дві польські інституції, що займають ся спеціально парцеляцією на велику скаллю. Протягом 8 літ сам Банк парцеляційний розпарцелював 44 маєтки о обшарі около 11.000 гектарів, а в самім 1906 р. розпарцелював він 3.060 гектарів. Українська парцеляційна інституція „Земля“ у Львові ввійшла в жите що й но в 1907 р.

в рр. 1890—1902 було в цілім краю 900 частинних парцеляцій, при чим розпарцельовано 78.000 гектарів, пересічно 151 моргів, або 87 гектарів на один маєток; та що в рр. 1897—1902 обшар маєтків, що підпали цілковитій парцеляції виносив пересічно 255 моргів, а в рр. 1903—1904 пересічно 424 моргів⁷.

Як небудь будемо дивити ся на цю парцеляційну горячку в нашім краю, — польські і українські націоналісти піднесли клич парцеляції до значіння навіть своєї аграрної програми, котрих жертвою безсовісної парцеляційної спекуляції являється ся звичайно бідний хлоп — одно є певним, що парцеляція ніяким чином не заспокоїть голоду селян на землю з одного боку, а з другого що вона веде по найбільшій часті, а навіть з правила, просто до економічної руїни біднішого хлопа, котрий, бажаючи докупити трохи землі до свого кусника в дорозі парцеляції чужої землі, попадає рівночасно по вуха в довги.

Ми пізнали вже, що дрібні господарства від 2—5 гект. разом з карловими і парцельовими становлять 80% загального числа господарств у Галичині. Варто отже пізнати тепер економічний стан сеї категорії господарств, щоб зрозуміти, які дійсні економічні інтереси властителів тих господарств.

Для сього необхідно нам знати, яке чисельне відношене осіб українського населення занятих у рільництві після соціальної позиції.

На 1000 осіб українського рільничого населення заводово чинного числено в 1900 р.:⁸

⁷ Dr. J. Buzek: Własność tabularna. Wiad. statyst. XX, 3 ст. 17.

⁸ Dr. Józef Buzek: Stosunki zawodowe i socjalne ludności w Galicji według wyznania i narodowości na podstawie spisu ludności z 31 XII 1900. Wiadomości statystyczne, t. XX, ч. 2, ст. 25.

Соціальна позиція	в цілій Галичині	в захід- ній Галичині	в східній Галичині	процен- тово
Самостійних	294	289	294	29·4
Урядників	—	—	—	—
Робітників	40	57	40	4·0
Зарібників	75	29	76	7·5
Помагаючих	591	625	590	59·1

Отсі цифри соціальної діференціяції українського населення в рільництві найкраще збивають легенду, наче б українське мужицтво представляло собою якусь одну клясу о тих самих і спільніх економічних інтересах. Додамо тільки, що сей процес діференціяції українського села за час від останнього спису населення в Галичині по нині, отже за 9 років мусів значно поглибітись.

Статистичні дані виказують, що саме дрібні господарства затрудняють побіч своїх властителів також і членів їх родин. Отсі господарства, котрі виключно затрудняють своїх властителів і членів їх родин становлять 77·5% загального числа господарств. Господарства, що затрудняють виключно своїх властителів становлять лише 8%; будуть се головно господарства карлові і парцельові. Доперва, почавши від середніх господарств о обшарі 5—20 гектарів зростає що раз більше число господарств, що послугують ся чужою робочою силою, чужою наємною працею. Число тих господарств виносить 14·5% загального числа господарств⁹.

Наведені цифри загально характеризують відносини праці в сільськім господарстві. Тяжко і в поті чола мусить працювати дрібний господар, разом зі своєю родиною на клаптику ґрунту, аби не жити а животіти.

Але чи сей ґрунт вистарчає на животін€ дрібного господара і його родини?

⁹ Вијак, ст. 387.

Около 430.000 дрібних господарств засуджених є на доповнювані своїх доходів заробкованем в чужих господарствах рільних, або заробковою еміграцією¹⁰.

Однаке *власть землі* для цілого съвітогляду і психольогії мужика могутня! Він встаючи і лягаючи одним жиє бажанем: придбати по змозі більше землі! Але-ж се бажане тільки мрія його. Бо в дійсності власність земельна дрібного господара не побільшується, а дробить ся, а зникає навіть. Дробить ся через спадкові поділи, зникає через ліцитації.

Статистичні дані виказують, що судовим ліцитаціям підпадають головно дрібні хлопські господарства. Маємо дані про ліцитації судові за pp. 1873—1894. На підставі них виходить, що в тих 22 роках було 49.823 ліцитацій хлопських та маломістечкових, отже по 2.269 ліцитацій пересічно кожного року; що в 1873 р. було їх 614 (в роках 1867 і 1868 в цілій Галичині тільки 164, зглядно 271), а в р. 1894 аж 2.507¹¹.

Найбільше число примусових вивласнень в дорозі ліцитації спричинили довги в квоті від 101 до 500 зл., бо $\frac{1}{3}$ часть усіх переторгів ліцитаційних; найменше за те число, бо ледви 5% загального числа ліцитацій спричинили довги в квоті понад 1000 зл. Доволі значний процент ліцитацій був за довги почавши вже від 25 зл.¹² Значно більше число випадків ліцитацій припадає на східну Галичину, менше на західну.

Очевидна річ, се примусове вивласнюване селян в дорозі ліцитації стоїть у тісній звязі зі страшним просто обдовженем селянської влас-

¹⁰ Bujak, ст. 392.

¹¹ Tadeusz Zajączkowski: Licytacye sądowe posiadłości włościańskich i małomiejskich w Galicyi w r. 1894 z treściwym poglądem na lata poprzednie. Wiadomości statystyczne t. XV, z. III, ст. 3.

¹² Там же ст. 14.

ності, головно-ж дрібної, у всяких фінансових інституціях, у приватних вірителів, лихварів. Галичина, — се-ж клясична країна лихви, де кожде село, кождий присілок є догідним полем операційним для лихварів.

Добрий знавець лихварських відносин у Галичині, консервативний економіст, Леопольд Каро дуже вірно характеризує сі відносини, коли каже: „Коли давнійше хлоп винен був арендареви за горівку а дідичеви за збіже, то по 1877 р. розпочалася на добре боротьба між віритилем - лихварем а довжником - селянином о інвентар і ґрунт“¹³. І хтож не запускає лихварських кігтів у шкіру дрібного хлопа? Жид - арендар, хлоп - кулак, дідич, а навіть піп, кождий з них є лихварем бідного хлопа на свій спосіб. Позичка готівкою (при чим побирає 2—4 кр. від 1 зл. тижнево, то значить 104—208%, не є ще нині нічим особливим), позичка натураліями (збіжем та іншими речами), позичка на відробок — отсе ріжні форми лихви, нечуваного визиску і здирства, яких жертвою падає і мусить падати бідний хлоп, коли потрібує готівки на хрестини, весілє або похорони для попа, коли потрібує зерна, щоби засіяти ним свій ґрунт, коли потрібує готівки в часах неурожаю, аби просто з голоду не згинути, коли потрібує готівки на оплачене податку державі, краєви, громаді. Як же немилосерно добиває лихвар бідного хлопа, коли купує в нього в осени збіже за безцін, а продає йому з весною по ціні значно підвищеної! Для забезпечення найменшої позички, чи то в готівці, чи в натураліях лізе лихвар з заставом на той мізерний клаптик ґрунту дрібного селянина і пускає його на ліцитацію, коли селянин звичайно не в силі заспокоїти лихвара. На рівні-ж з лихвою руйнують і убивають його економічно і податки.

¹³ Leopold Caro: Lichwa na wsi w Galicyi w latach 1875—1891. Studya społeczne, ст. 144.

Ось так поволи усувається з підніг дрібному господареви, властителеви більшого або меншого кусника ґрунту, властителеви парцелі його ґрунт, його земля.

Ось так все низше і низше падає він, без ратунку і без надії на поліпшене свого положення.

Зі сказаного стає ясно, що дрібний галицький хлоп по свому положеню пів-пролетар, зглядно будучий пролетар. Колиб у нас був розвинений фабричний та аграрний промисл, він не мав би найменшої потреби конати на своїм клаптику землі, він не ділив би свого помешканя разом з безрогою або коровою, він не вдовольняв би ся пісною барабалею, майже одинокою своєю поживою; але відорвав би ся від свого ґрунту, щоб краще заробляти наємною працею та жити по людськи. Як ненормальні відносини для рільничої Галичини, доказом цього факт, що Галичина має майже один міліон двістяти сяч робочих сил заївих, непотрібних у рільництві¹⁴. Головний же контингент сеї злишної робочої сили в рільництві рекрутують ся саме з тих „помагаючих“ членів родини дрібного господара, котрі всі разом дусяться на ґрунті, а шукаючи часового зарібку, обнижують платню заводових рільничих робітників, властивих сільських пролетарів.

І саме побіч сеї найчисленнішої категорії у нас зарібників, що оброблюють власний кусник землі, але побічно заробляють по дворах і у сусідів, маємо ще досить численну в Галичині категорію заводових рільничих робітників, до яких зачислимо халупників, що не мають власної землі а живуть тільки з зарібку; далі сезонових робітників, що наймаються до роботи на певний, довший час; ординаріїв, що най-

¹⁴ Вуцяк, ст. 391.

мають ся на цілий рік за платню в готівці і натураліях і службу, що наймається на цілий рік у своїх працьодавців за харч.

Коли зачислимо тут ще лісових робітників, занятих у лісовім господарстві, то будемо мати отсей властивий безземельний сільський пролетаріят, якого положене, умови найму і праці просто невідрядні, страшні. Досить згадати про приписи для двірської служби, аби мати належне зрозумінє новочасного невільництва тих білих муринів в „галицькім раю“.

Деж отже шукати поратунку малоземельному і безземельному аграрному пролетаріатові, що становить у нас майже 80% всього рільничого населення, що з усею своєю клясовою ненавистю звертається так само проти пана-дідича, як і проти дуки-хлопа, котрого жите — се жите не людини з її потребами, а жите конюки?

Чи може в рядах тих, що хотять погодити інтереси сільського пролетара з інтересами заможного сільського дуки або дідича, під зеленим прапором аграріїв?

Соціалдемократія, яка завзято боронить інтересів праці промислового пролетаріату, а виступає проти інтересів капіталу, проти інтересів промисловців і фабрикантів, іде скрізь, а так само і у нас на стрічку домаганям і інтересам праці сільського безземельного і малоземельного пролетаріату, виступає в його обороні проти всякого визиску!

В соціалізмі будучність і визволене з кайдан сучасної неволі та з ярма капіталістичного визиску міліонів працюючого люду, і того робітника, що дусить ся по містах у великих варстатах і фабриках і того селянина, що кровавим потом заливається на панських ланах!

IV. Аграрні постуляти і аграрна політика української радикальної партії.

В історії українського радикалізму треба розріжнити два періоди: один, що обирає часи і діяльність старої радикальної партії від її основання в р. 1890 до її розпаду в р. 1899 і другий, що обирає діяльність нової радикальної партії від 1899 р., коли то по виступленю з неї соціалдемократичних елементів з одного боку і націоналістичних з другого, лишились при ній її рештки, що задержали вправді стару програму партії, в дійсності однаке, в усій своїй практичній діяльності поволі і згодом з нею розійшлися. І оцінюючи саме радикальну партію не тільки по програмі її, але головно по її практичній діяльності, мусимо сказати, що ідеологія старої радикальної партії носить на собі всі риси соціалістичного народництва, ідеольгію-ж нової радикальної партії характеризує не соціалізм, а національний демократизм. Соціалізм і інтереси праці присвічували теорії і практиці старої радикальної партії, націоналізм з сильним аграрним забарвленем значене практичну діяльність нової радикальної партії. Ми зрозуміємо тепер, чому у відношенню старої і нової радикальної партії до соціалізму і соціалдемократичного руху така ярка заходить ріжниця.

Коли в р. 1890 сформувалась українська радикальна партія, виступило проти неї усе українське суспільство, презентоване тоді так зв. „на-

родовцями“; натомість з великими симпатіями віднеслись до неї соціялісти і соціалістична преса чужих народів¹. Факт сей легко зрозумілий. „Дѣло“, тодішній орган українських народовців з цілою силою вдарило на нову партію тай висьміяло її соціалізм, котрий, мовляв, серед українського народу не має ніякого ґрунту. Але на напади „Дѣла“ і укр. народовців, спокійно але рішуче відповів „Народ“, що повний і консеквентний демократизм без соціалізму є неможливий². А на запит „Дѣла“, чому русько-українські радикали пішли за програмою соціалістів, той сам „Народ“ відповів, питуючи: „Чому по наших селах чим раз більше твориться проглестаріяту?“³.

Не минуло з того часу 20 літ! Але той шмат часу приніс нам радикальну зміну міжпартійних відносин.

В ненависті і ворожості до соціалізму і до соціалдемократів випередили нинішні радикали всіх наших противників політичних „на святій Русі“. А по своїй ідеольгії так зблизились до українських націоналдемократів, що трудно знайти навіть ріжницю між одними а другими, коли помінемо антипопівство радикальної партії.

Отсі загальні уваги необхідні для того, щоби з одного боку оцінити аграрні постуляти української радикальної партії, а з другого — зрозуміти аграрну політику нинішніх радикалів.

Українська радикальна партія перша у нас виставила в своїй програмі аграрні постуляти, хоч не перша серед соціалістів загалом. Аграрне питанє вже раніше займало дуже пильно увагу за-

¹ Заслужений соціалістичний діяч а нинішній посол до віденського парламенту Е. Пернерсторфер надіслав на віть до редакції „Народа“ привітне письмо.

² „Народ“, 1890, ст. 337.

³ „Народ“, 1890, ст. 338.

хідно-европейських соціалістів. Досить згадати про „Маніфест до хліборобського населення“ німецького комітету „Інтернаціоналу“ з 1869 р. зредагований Беккером, далі про конгреси французьких соціалістів в Руан (1882 р.) і Рубе (1884), на яких у перше дебатовано над питанем про аграрну програму партії, хоча до остаточного сформулювання її прийшло доперва на конгресі в Марселі (1892) і Нанті (1894).

Отсі проруби сформуловання аграрної програми „Інтернаціоналом“ та французькими соціалістами тай загалом соціалістична література по аграрному питаню, як бідна вона тоді не була, не могли не остати без певного впливу і на авторів програми радикальної партії.

Приступаючи до близшого розгляненя аграрних постулатів радикальної партії, вважаємо потрібним наперід звернути увагу читача, що програма партії з р. 1890 була два рази ревідована в 1895 р. і в 1905 р., та що між двома першими редакціями програми а останньою зайдла до певної міри зasadничча зміна, про котру скажемо далі.

Радикальна партія, мимо її соціалізму, ніколи не мала і не має виразного класового характеру. Звідси зрозуміла неясність і туманність її програми. Адже-ж була се перша політична партія на галицько-українськім ґрунті, зорганізована на певних суспільно-економічних основах, а не на язиково-обрядових, мертвих формальностях. Суспільно-економічна-ж дійсність українського народу в Галичині в часах повстання партії була так невиразна і таким туманом оповита, що й відбиток її — не мік вийти інакшим, як вірною фотографією сеї-ж дійсности. Ясно отже, чому партія в програмі своїй зовсім не виявила себе виразникою інтересів певної суспільної групи, але інтересів „всіх робітників людей“. Тому і аграрні постуляти програми в обох перших редакціях мають виключно наці інтереси трудового селянства, себто тих селян, що

власними руками обробляють свою землю, натомість постуляти зовсім не узглядніють інтересів безземельного сільського пролетаріату, інтересів сільських робітників і найmitів.

Отже не знайдемо в програмі домагань, що змагають до поліщення долі рільного пролетаріату, як домагання повної свободи коаліції і страйків, охоронного законодавства, особливож унормовання робочого дня та усунення праці дітей, обезпечення рільних робітників на випадок хороби, каліцтва і на старість і т. д., але маємо в ній домагання чисто хлопсько-рільничі, домагання на користь селян, що змагають до поправи їх економічного положення, як: 1) знесене податку ґрунтового і заробкового і заведення прогресивного податку доходового з узглядненем вільного від оподатковання мінімум істновання, 2)увільнене від оподатковання предметів, конче до житя потрібних, 3) знесене оплат від спадщини, 4) знесене шарварків, мит і рогачок, 5) знесене права польовання на чужих ґрунтах, 6) регуляції рік і вільного риболовства, 7) закладане і удержане громадських спілок рільничих, промислових і торговельних і т. п. Є се того рода аграрні реформи, проти котрих ніхто змагатись не буде. Знайдемо деякі з них в кождій соціалдемократичній програмі. Треба однаке зазначити, що всі ті реформи не в силі усунути цілковитої нужди бідного селянства, а не в силі тому, що проти селянської бідності, так само як і проти бідності пролетаріату є нині весь сучасний, капіталістичний лад. Казати-ж, що сі реформи мають „на ціли повздержане скорого твореня пролетаріату“, — як се читаємо в першій редакції програми партії з р. 1890, — се значить, зовсім не розуміти основних законів розвитку кожної суспільності, і якби навмисне якоюсь лудою прислонювати собі очі, що, мовляв, певними паліятивними реформами, хочби і як ради-

кальними можна піти проти об'єктивних тенденцій суспільно-економічного розвитку. Коли ж тенденції сі змагають, як ми се вже бачили, як раз до витворювання ся у нас сільського безземельного і малоземельного пролетаріату, то ясна річ, що кожда соціалістична програма мусить з тим числити ся, і мусить виставляти такі домагання, які змагають до поліпшення долі сього пролетаріату.

Перейдім тепер до головного аграрного постулютів радикальної партії!

Питане про землю формулює програма радикальної партії в обох редакціях так неясно, що ледви, чи про се питане дискутувати можна.

В першій редакції програми говорить ся про те, щоби „вся земля з часом в дорозі правній перейшла на власність громад“. Можна отже з цього вносити, що програма вимагає соціалізації землі. Програма партії з року 1895 замість соціалізації землі виставила домаганє „викупу землі передовсім більшої посіlosti на власність народу і удержання гіпотечного кредиту, причім ліси і пасовиска мали би віддати ся до ужитку громад під зарядом нації а решта землі виарендовувала би ся частками відповідними до удержання родини, селянам потребуючим землі“. В новій отже редакції програми партії говорить ся досить неясно про націоналізацію землі та гіпотечного кредиту. Неточність і неясність в сформулюванню сеї точки програми партії аж надто бє в очі. Каже ся в програмі про викуп землі, передовсім більшої посіlosti. Насувається питане, чи вся земля, отже і середних і дрібних селян має бути викуплена державою на власність народу. Коли-ж має бути удержанна тільки більша посіlostь, а відтак в дорозі аренді має бути віддавана на ужиток потребуючим селянам і то після родинної норми (щось на зразок аграрного проекту о. Войнаровського) то очевидна річ, автори програми зовсім не здавали собі ясно справи з еко-

номічних наслідків на випадок здійснення цього домагання програми. Адже-ж кождий соціаліст мусить мати на увазі те, що в інтересах розвитку народного господарства до щораз більше досконалих форм лежить саме розширюване і скріплюване колективних і суспільних форм землеволодіння а не індивідуальних.

Та тут насувається ще справа зasadничої ваги: програма партії зовсім не звязує питання про землю з питанем про демократизацію презентаційних тіл в Галичині, сойму, рад повітових і громадських та з питанем про національну автономію українського народу. На нашу думку, тільки в звязку з сими питаннями можна виставляти домагане націоналізації землі.

Коли тепер порівнаємо програми радикальної партії з р. 1890 і 1895 з програмою з р. 1905, ріжнича між ними аж надто виразна. Коли обі перші програми мали виключно на увазі інтереси трудового селянства, то програма з 1905 р. хоче всіх вдоворити, всі версти селян. Програма виставляє тому спеціально рільничі домагання в інтересі хліборобського стану, але, добачуючи, як широко поступила пролетаризація галицького села, виставляє теж домагання в інтересі сільського пролетаріату. Мало того! Програма каже, що радикальна партія є партією „робітницької маси“ українського народу та виставляє домагання теж і в інтересі промислових робітників.

Одним словом, нова програма партії се справді класичний вираз того ідейного розброду, який панує в рядах партії, — баламутний вираз баламутних діл. Тому даремно було би, пізнати ідейне обличчє, ідеологію партії по її програмі. Пізнати се обличчє партії можна єдино маючи на увазі практичну діяльність партії.

А та практика партії особливо з останніх часів — се просто глум над програмою партії, коли

виставляє вона домаганя в інтересі пролетаріату.

Обходить нас тут тільки аграрна політика радикальної партії.

До чого вона прямує?

І в пресі⁴ і в парламенті і в соймі публіцисти і політики партії піднесли кліч оборони аграрних інтересів українського мужицтва. Підносячи отсей кліч, знайшлися вони разом і в купі з українськими націоналдемократами та з німецькими і чеськими аграріями — себто опинилися в таборі, який до соціалдемократів і їх політики відносить ся крайно вороже. Очевидно, є виїмки в радикальній партії⁵, але виїмки не можуть рішати про політику партії в її цілості.

А які перспективи сеї політики в краю?

Веде вона в головній мірі до скріплення середнього елементу галицького села, елементу під зглядом суспільно-політичним інертного, індиферентного, а навіть консервативного. До сього зміряє уся політика польської шляхти і дідичів у галицькім соймі, котрі, щоби удержати себе при кермі в краю, проголосили кліч спільноти інтересів „wielkich i małych rolników“. До сього веде теж і політика провідників націоналдемократичного сторонництва, котре може оперти ся тільки на тих середніх елементах українського села.

Коли давніше всякі проєкти і реформи в соймі, що мають на цілі витворене і піднесене середніх елементів галицького села стрічалися з беззглядною опозицією з боку української презентації, нині починає економічна політика укр. клубу в соймі змінити ся. Найкраще про се говорити ся обставина, що недавно прилюдно

⁴ „Гр. Голос“ почав в останніх часах називати себе „мужицько-народною“ газетою, подібно як давніше „Батьківщина, а тепер „Свобода“.

⁵ Посол д-р Лев Бачинський при всіх справах в парламенті завсігди голосує разом з соціалдемократичним клубом.

сконстатував посол Олесницький з вдоволенем, що інституція рентових осель, проти котрої з такою завзятістю боролась давнійше українська репрезентація в соймі, що ся інституція є корисна для українських селян.

Тай ми загалом в праві думати, що зі зміною національної політики галицького сойму супроти укр. народу, при певних поважних уступках для нього, репрезентанти укр. націоналдемократичного сторонництва зійдуться разом з польськими аграріями на ґрунті економічної політики в краю.

Мала-ж би отся перспектива усміхати ся і для радикальної партії?

Питанє полишаємо отвертим без відповіди.

Та все таки можемо сказати, що перспектива ся не найкраща.

Стара радикальна партія сповнила серед нашого народу не тільки велике культурно-громадське, але й політичне завдання. Вона спричинила повстання серед нашого народу новий уклад суспільно-політичних груп і сил, спричинила перебудову наших партій на трівких основах. Та еволюція, яка доконується в таборі радикальної партії і яка з року на рік що раз виразнійше виступає, веде до перетворення радикальної партії в раг ехsellенсе хлопську партію, в партію хлопської демагогії, зовсім чужу для соціалізму. З певним натиском підчеркнемо, що той процес еволюції радикальної партії зовсім природний; треба се тільки нам сконстатувати і як з фактом числити ся.

Коли шукати за анальгією, то не будемо шукати її в західно-європейських радикальних партіях. Там вони зовсім інакше і серед інших умов розвивалися. Але анальгію знайдемо в польській і сербській радикальній партії. Пригадаємо, що основателі польської радикальної (людової) партії Вислоух і інші ще в 80 рр. працювали разом з польськими і українськими соціалістами та відгравали в громадському житю польського народу

чималу революційну роль. Те саме треба сказати про сербську радикальну партію. Коли ж суспільно-політичні відносини і в Галичині серед польського народу і в Сербії дозріли, коли обі партії прийшли до певної власти, зовсім змінилося політичне обличчя обох партій, а революційність польських людовців і сербських радикалів належить до їх минувшини. Той сам процес ідейної еволюції переходить і перейде українська радикальна партія.

Говорячи про аграрні постуляти і аграрну політику укр. радикальної партії, окремо треба згадати про становище д-ра Даниловича до аграрного питання, яке заняв він у своїй книжці: „В справі аграрних реформ“. Ми вже згадували, що автор книжки виявив в ній вповні марксівське розуміння аграрного питання. Можна бути вдячним авторові, що перший у нас спопуляризував теорію земельної ренти Маркса, та що дав добру оцінку проекту аграрної реформи О. Войнаровського. На виводи автора в третій частині його розвідки пишемося вповні. В загальних своїх увагах про розвій суспільності і аграрні реформи автор стоїть на ґрунті наукового соціалізму, стоїть в обороні інтересів безземельного і малозем. аграрного пролетаріату. Дивно тільки погодити отсі погляди автора, поглядій, які йдуть в розріз з теорією, практикою і політикою радикальної партії з кінцевим його висновком в „закінченю“ розвідки, що для організації партії на селі треба іншої організації, не соціалдемократичної. Що шан. автор помиляється, се-ж найкраще показує еволюція радикальної партії від соціалізму до оборони аграрних інтересів нашого селянства і се найкраще показує відношене соціалдемократії до селянства та успіхи західноєвропейської соціалдемократичної роботи на селі.

V. Селянство, аграрне питанє і міжнародна соціалдемократія.

На розсвіті соціалістичного руху, коли сильним відгомоном понісся цо фабриках і варстатах промислових центрів західної Європи клич — „Пролетарі всіх країн єднайтеся!“, проголошений основателями наукового соціалізму Марксом-Енгельсом в їх славнім „Маніфесті комуністичнім“ з 1848 р., процидається до життя і боротьби і пролетаріата. Правда, не в тій мірі і не з такою силою, як пролетарі міста.

Коли з кінцем 1863 р. почали організовуватись сільські робітники Англії, головно-ж в північній її частині, Шотландії в Тредюніоні, а в 1867 р. вибули тут перші страйки за підвищення їх нужденної платні, Маркс назвав сі перші проби організації сільського пролетаріату „історичним випадком“¹.

У перве дебатовано про аграрне питання на бір сільськім конгресі „Міжнародного Стоваришення Робітників“ (старого Інтернаціоналу) в 1868 р. і там у перше ухвалено зазив до організовання сільського пролетаріату. Не зійшло воно з дневного порядку слідуючого конгресу старого Інтернаціоналу, що відбувся в 1869 р. в Базелі. Більшість аграрної комісії Інтернаціоналу на тім конгресі заявила за передачу землі суспільству, меншість за передачу її сільським рільним коопераціям².

¹ Karl Marx, Das Kapital I, ст. 214 (в примітках).

² В. О. Тотоміянць: Формы аграрного движення, ст. 14.

А в тім самім 1869 році появляється ся відомий „Маніфест до хліборобського населеня“ Центрального Комітету німецької секції „Міжнародного Стоваришеня Робітників“, зредагований редактором органу Інтернаціоналу „Der Vorbote“, І. Ф. Беккером. Маніфест сей так цікавий, — в ньому у перве ясно вказане становище міжнародної соціалдемократії до селян і аграрного питання, — що ми наведемо його в перекладі, пропускаючи ті лише місця, в котрих говорить ся про аграрні відносини в Швайцарії, Франції і Англії.

Ось слова „Маніфесту“:³

„Селяне! Нема гіршого положеня, як ваше: ви зі всіх робітників безпосередно і найбільше терпите важке ярмо капіталу! Здавало би ся, що ви перші повинні прийти через щоденний досьвід до того переконання, що не вам призначено користати з овочів вашої праці, що вони ледви по при ваші уста переходятять та що ваша тяжка праця не дасть вам в нагороду нічого іншого, крім житя повного нужди і голоду, не даючи вам ніяких засобів до умового розвитку! А однаке терпеливо, з резигнацією зносите се ярмо так, неначе-б прийшли ви на сьвіт на те, аби терпіти і жити в нужді!

В якому-б положеню ви не находили ся, чи ви є власителями кусника землі і оброблюєте його для себе, чи ви не маєте сього кусника землі а тяжко живете лише з наємної праці, — праця ваша не дає вам нічого, що могло би бути дійсною нагородою за неї; вас завсігди уважають за худобу і великий власитель землі і всякий богач; вас далеко менше щадять від сеї худоби, для котрої запускаєть ся луки і пасовиска та удержанується хліви.

³ Користаємо з його російського і польського перекладів. (І. Ф. Беккеръ: Манифестъ къ земледѣльческому населенію. Женева 1903. Издание Г. А. Куклина і „Manifest do ludności rolniczej“ napisany przez Jana Filipa Beckera, spolszczony przez K. Sosnowskiego. Genewa, 1883.)

А між тим, той із вас, хто має кусник земли-ції, не перестає жити солодкою надією, що, може бути, удасться йому не тільки удержати для себе і для своїх дітей той нужденний кусник землі, але і побільшити його, бо — ось удалось зазнати сього щастя одному із тисячки вас. „Поганий той жовнір, котрий не надіється бути генералом“, каже пословиця. Але не треба забувати, що з тих мільйонів жовнірів, котрим приходиться часами власною кровлю зрошувати поля битви а за весь прочий час своєї служби томиться в неволі казармного життя, може бути, тільки одному якому щасливцеві удасться ся осягнути за надзвичайну хоробрість предмет своїх пустославних мрій!

Жажда — мати свою власність, жажда бути самому господарем, до того осліпляє вас, що ви не замічаєте навіть, як помалу попадають в що-раз більшу бідність всі дрібні властителі. Подумайте лише, що ви не бачите того, як трава росте, а вона-ж росте! Не бачите, як земля обертається ся довкола сонця, а вона таки обертається довкола нього! Але ті з вас, що вже задавлені і зруйновані зрозуміли тепер, навчені гірким досьвідом, що значить брутальна сила қапіталу, і певно, прийдуть до нас, щоби спільними силами задавити отсе все-пожираюче, ненаситне чудовище, отсю гадину наших часів!

А тим з вас, що вірять ще в капітал та на колінах очікують від нього ласки, ми хочемо отворити очі, щоби вивести їх із сього страшного блуду.

Що-ж отже остається ся вам, дрібним властителям до роботи, щоби не попасти в повне невільництво, а противно, запевнити собі істноване і жите гідне чоловіка, на котре ви вповні заслугуєте? Тай вам, бездомним сільським пролетарам, що треба робити, аби ви могли не тільки жити і живитись ліпше від гончих собак і верхових коней ваших

нинішніх панів, але аби ви могли після денної праці радувати ся з житя, до чого маєте право на рівні з кождим іншим чоловіком?

Ратунок ваш один: єднати ся в спілки, щоби спільно домагати ся належних вам прав та спільно обробляти землю, котра вся повинна до вас належати.

Однаке перш усього ви повинні бути вповні съвідомі своїх людських прав, та глибоко переняти ся почутем своєї людської гідності; ви повинні відкинути всі ваші старі пересуди і привички і всею душою приняти слідуючі погляди на житє і ті засади, котрі з них випливають:

Земля і все, що на ній і в ній є, є дар природи і тому повинна вона бути спільною власністю усеї людськості. Тільки силою оружя в давнині загорнули сильні люди землю в свої руки, на свою приватну власність. Зрабована річ не може стати при передавненню законною власністю; а також не може вона стати ся законною власністю другого чоловіка через продаж або даровизну. Ті, що зрабували землю, продаючи її, ошукували тих, котрим продавали. Ті, що купують землю, поповнюють обманьство супроти всеї суспільності.

Як колись, в давнину, загорнула брутальна сила землю, так тепер підступом опановує її капітал. Але капітал є витвором спільної праці всіх минулих віків, тому, бо чоловік, відосібнений від інших людей, не може своїми власними засобами витворити більше понад те, що йому потрібно для власного скромного житя.

Тому капітал міг повстati не інакше, як через нагромаджене тої частини заробітної платні, котра не була виплачена робітникам. І як однотільки усе суспільство має право до законного посідання землі, так тільки воно одно має право розпоряджати капіталом.

З того всього ясно, що капіталіст за незаконно присвоєні гроші може набути незаконно

присвоєну землю і для тої подвійної причини не може мати ніякого права до законного її посідання.

Коли-ж земля є спільною власністю усього суспільства, то виходить, її ніколи не можна ділити, або збувати яким небудь іншим способом, але треба її віддавати на оброблюване хліоробським спілкам в користь усього суспільства.

Заспокоєне потреб людини — се ціль її життя. Загальне заспокоєне їх, ублагороднене наукою, штukoю і працею — се ідеал такого суспільства, в котрім панує рівність між всіми працюючими і в котрім доходить ся до справедливості через взаємну поміч і користь.

Тільки усе суспільство є тим великим генієм, всемогучим і всюди причастним, о висшій справедливості.

Хто приносить користь суспільству, сей робітник і брат. Робітники всіх країн — се одна сім'я, людськість — се одна нація, уся земля — спільна всім людям.

— Та заки наступить перетворене сучасного суспільного устрою, — а буде се ділом багатьох поколінь, — мусять наступити перш усього радикальний і основний переворот в поглядах сучасного суспільства на моральність і справедливість через дійсне зрозумінє стану справ, що єдино може привести суспільство до освідомлення потреби спільногопорозуміння і спільногоділання.

Щоби осягнути сю ціль, міські робітники всіх країн уже від давна єднають ся між собою і тепер вони звертаються до вас, сільських робітників, що даете хліб насущний усьому съвітови! Вони протягають до вас братню руку з тим зазивом, аби ви зрозуміли отсі ради, котрі ще при нинішнім ладі можна сповнити:

1) Дрібні властителі кождої громади єднають ся в продукційну, кооперативну спілку (Produktivgenossenschaft) через получене своїх грунтів, своєї худоби, засобів до праці і робочих сил задля

спільного оброблюваня землі при помочи всіх засобів, на які вказує наука і техніка.

2) Усі безземельні робітники, котрі тепер є звичайними наємними робітниками, або служать по панських фільварках, стають рівноправними членами спілки і дістають на рівні з іншими, частину із спільної продукції, конечну для їх істновання.

3) Дрібні властителі одержують до часу, аж організація не буде оперта на більше досконалих і справедливих основах — річне винагороджене відповідно до скількості їх ґрунту, будинків, худоби, засобів, зерна і т. п., уживаних через спілку, котрих вартість має бути оцінена вибраною до сього комісією.

4) Весь чистий дохід буде обернений на спільний фонд, до котрого всі члени спілки мати муть рівне право, а ужите котрого буде унормоване відповідними правилами.

5) Ті хліборобські спілки вступають в зносини між собою, як також з ріжними продукційними і консумційними спілками, основаними робітниками по містах, а також зі всіми іншими робітничими стоваришеннями і становлять загальний союз для несення моральної і матеріальної помочи членам союза на зasadі повної солідарності і для спільної боротьби проти всякого політичного і економічного гнету.

6) Там, де дрібні властителі не зрозуміють ще усії необхідності і користі спільного оброблювання землі, та з привички не захотять покинути старі пересуди, там нехай безземельні робітники з'єднають ся між собою в спілку, а відтак на основі природного закона нехай енергічно домагаються, аби передано їм громадські, державні та церковні землі на спільне оброблюване її.

7) Сільські робітники, заняті по панських фільварках повинні з'єднати ся в сильну спілку, домагати ся попри належну їм денну платню ще й певної частини з чистого доходу і повинні домагати ся також права участі в заряді усього госпо-

дарства. Важна то дуже справа. Бо коли через повалене нинішнього суспільного ладу, буде знищено деспотичне пановане великих властителів земельних, тоді сільські пролетарі будуть спосібні до самостійного веденя рільного господарства на демократично-товариських засадах.

Ось, братя селяне, ради, які подають вам міські робітники. Вони спішать вам іще сказати, що вони не зложать рук до тої пори, аж через установлене вільної народної республіки, ви, що доставляєте усьому сьвітови засоби до існування, не здобудете собі такого становища, якого вимагає гідність людська.

Але треба, щоби ви самі взяли ся до діла. Своєю непохитною рішучістю ви повинні доказати, що ви зрозуміли незадавні права людини і що не хочете бути більше невільниками, але вольними людьми, рівними з всіми іншими.

Той з вас, хто зрозуміє наш зазив, нехай будить тих своїх товаришів, що сплять іще в ярмі! Нехай він покаже їм шлях до ратунку, нехай наочить їх закладати братські спілки і нехай робить з них нових апостолів соціалістичної думки!

Де-б ви не працювали, де-б ви не сходились разом, усі обдумуйте, радьте ся, яким способом з'єднати ся з робітниками всіх країн, щоби розбити спільними і з'єдненими силами подвійне ярмо, політичне і економічне, що вас давить і таким способом освободити себе на вічні часи!

Вже сотні тисяч ваших братів заложили між собою тісний союз і чим скорше і дружнійше ви пристанете до них, тим скорше вибє так бажана година, настане великий день визволення людей від терпіння і бідності!

Отже, до роботи!"

Таке становище „Маніфесту“ до селянства і аграрного питання. Треба сказати, що становище се в головному не змінилось і доси, не зважаючи на час його появи, коли теорія і практика соціа-

лістична мало, або майже зовсім не давала съвідоцтв і вказівок для формулювання соціалістичних аграрних постулатів і програми, — і нинішні часи, часи розцвіту соціалістичної аграрної літератури та розросту соціалістичного руху на селі.

Погляд старого Інтернаціоналу що до організовання соціалдемократією безземельного і малоземельного сільського пролетаріяту та погляд його про право суспільства до землі задержав і новий Інтернаціонал, задержали теж соціалдемократичні партії поодиноких народів і країн.

Міжнародний соціалістичний конгрес, що відбувся в 1893 р. в Ціріху приняв в справі аграрній таку резолюцію предложену Жакляром (Франція) :

„Конгрес признає право суспільства до землі і до всього, що на ній находиться.

Конгрес заявляє, що один з найважнійших обовязків соціалдемократії — це організація на рівні з промисловими робітниками — сільських робітників в ряди великої армії всесвітнього соціалізму.

Конгрес постановляє, щоби уповноважені від усіх націй доставили слідуючому конгресови справоздання про успіхи пропаганди на селі і взагалі про аграрні відносини в поодиноких країнах. Справоздання повинні виказувати, який стан, засоби і метод пропаганди вважають соціалісти за найбільше відповідні аграрним умовам їх країни, по відношенню до ріжних категорій сільських робітників, наймитів, дрібних властителів, арендарів і проч.

Конгрес постановляє, що аграрне питанє ввиду своєї незвичайної важливи і недостаточної уваги, яку придавано йому до сеї пори на міжнародних конгресах, буде поставлене на порядку дня слідуючого конгресу на першім його місци“.

А слідуючий міжнародний соціалістичний конгрес, який відбувся в 1896 р. в Лондоні при-

няв ось яку резолюцію референта по аграрному питаню Е. м. Вандервельда (Бельгія):

„Нужду селян, яка раз у раз збільшується, а котру спричинює капіталістична експлоатація сільського господарства, можна остаточно усунути тільки при такому ладі, де земля, як і всі інші засоби продукції будуть колективні, де праця при помочі їх буде йти в користь загального добра при використовуваню найбільше досконалих способів оброблювання.

Економічні умови і розділ сільського населення на категорії в ріжких країнах представляють великі відмінності для того, щоби можна випрацювати одну загальну форму, яка вказувала би робітничим партіям одній ті самі засоби для здійснення їх спільної цілі і яку можна би примінити до всіх класів, заінтересованих в їх здійсненню.

Однаке для кожної робітничої партії найважливіше завдане — організація сільського пролетаріату для боротьби з тим, хто його визискує.

А тому,

конгрес заявляє, що треба полішити окремим націям вибір способів ділання найліпше пристосованих до відносин кожної країни, та навязати міжнародні зносини між комісіями для дослідів, уже заснованими, або такими, що будуть основані в ріжких країнах для того, щоби зібрати статистичні дані і всякі матеріали, що відносяться до аграрного питання“.

Певна річ, що отсе загальне прінципіальне порішене аграрного питання Інтернаціоналом, намічене на обох згаданих вищих конгресах в Ціріху і Лондоні нині не вистарчає, та що являється ся необхідна потреба випрацювати конкретну аграрну програму Інтернаціоналом, спільну для соціалдемократії всіх країн і народів.

Буде се завданем одного з найближших міжнародних соціалістичних конгресів. А найкращим помічним матеріалом для наміченя вищої згаданої програми, будуть саме ті аграрні постуляти і про-

грами, які виставлеють соціалістичні партії поодиноких країн і народів.

Приглянемося тепер аграрним програмам поодиноких соціалістичних партій. Щоб дати найзагальнішу їх характеристику, треба перш усього зазначити основну ріжницю між аграрними програмами соціалістичних партій Західної Європи, а аграрними програмами соціалістичних партій Росії. Ріжниця ся випливає з відмінності державного устрою Європи і Росії. Західна Європа перейшла давно фазу буржуазних революцій, котрі принесли їй конституційний устрій державний; Росія що йно переживає сю фазу. Соціалістичні партії Західної Європи звязують отже свої аграрні домагання з парламентом, з парламентарною боротьбою пролетаріату; соціалістичні партії Росії звязують їх з революцією, з боротьбою пролетаріату поза парламентом.

Зазначивши сю ріжницю, ми розберемо окремо аграрні програми соціалістичних партій Зах. Європи, а окремо аграрні програми соціалістичних партій Росії.

Розбираючи перші, треба знов відмітити певні основні прінципи, які є спільні всім аграрним програмам соціалдемократії ріжних країн. Ті основні спільні прінципи дадуть ся звести до слідуючих поглядів соціалдемократії на свої завдання на селі і на аграрне питане:

1) соціалдемократія виступає в обороні клясових інтересів безземельного і малоземельного сільського пролетаріату;

2) вона змагає до розширення суспільного землеволодіння, як перехідної форми до колективізму.

В конкретних однаке і подрібних домаганях аграрні програми соціалдемократичних партій ріжних країн Західної Європи значно відріжнюються. Дасть ся се пояснити тим, що аграрні відносини в ріжних країнах, де приходить ся ді-

лати соціалдемократії на селі, — не однакові, що отже до сих відносин мусить вона й примінити свої аграрні постуляти.

Відповідно до аграрних відносин у поодиноких країнах, а саме відповідно до того, як де переважає велика земельна власність і велике землеволодіння, як де переважає дрібна земельна власність і як де аграрні відносини нерівномірні, себто, де попри велику земельну власність і лягтіфундії розвинена і дрібна земельна власність, де одначе феодальні відносини ще зовсім не усунені, — можемо більш-менш розріжнити три типи аграрної програми. Зразком першого типу може послужити аграрна програма данської соціалдемократії, другого аграрні програми французької, бельгійської, голландської соціалдемократій, а зразком третього типу може послужити аграрна програма угорської соціалдемократії.

Данія — се країна, де більша частина землі находить ся в руках великої селянської власності, від 2—12 гектарів (20—120 ha), і до тої міри рільнича країна, що в ній, можна сказати, є тільки одно місто, — столиця краю, Копенгаген.

На аграрній програмі данської соціалдемократії найкраще видно, як соціалдемократи змагають до постепенного усунення землі та до поліпшення положення сільської бідноти.

Програма вимагає від обрання фідеїкомісів і церковної землі з рук їх властителів та постепенного викупна державою тої землі, котра поступає в продаж. В той спосіб малаб з часом опинитися в руках держави, себто усього народу вся земельна власність. Відобрану і закуплену землю відає знов держава в руки сільських робітників для оброблювання її і користування ся доходами з неї. Для веденя раціональної господарки при застосованню в ній усіх здобутків агрономії і техніки держава старається заводити скрізь кооперативні господарства так, щоби

робітники заняті в ньому, діставали повний продукт своєї праці, по оплаченю тільки в користь суспільства певного, державою нормованого податку.

Отже суть аграрної програми данської соціалдемократії. Бачучи економічну безвихідність дрібного селянина, як власителя кусника землі, програма дає можливість сільській бідності вести раціональну, велику господарку на спільній усьому народови землі, для власної користі, з усуненем капіталістичного визиску.

Франція — се клясична країна дрібного селянського господарства.

Бельгія і Голяндія се знов клясичні країни дрібної селянської аренди. Особливо треба сказати про Бельгію. Се зі всіх континентальних держав найбільш промислово розвинена країна. На 100 осіб працюючих, тільки 29 працює в рільництві. Вся вона густо порізана зелізними дорогами та покрита лісом фабричних комінів. Багато робітників живе по селах, з відки що днини іде до міста на роботу. Дрібна а властиво карлова земельна власність та дрібна аренда сильно тут розвинені. 52% рільних господарств припадає на категорію господарств величини до 50 арів. А зі 100 працюючих в сій категорії припадає 27 на власителів, а 61 на арендарів. Сі цифри дуже яскраво характеризують аграрні відносини в Бельгії.

Не диво отже, що аграрні програми соціалдемократичних партій названих країн узгляднюють їх аграрні відносини.

І так аграрна програма французької соціалдемократії виставляє ряд домагань в користь дрібних селян, а програми бельгійської і голландської соціалдемократій виставляють домагання в користь визискуваних арендарів.

Для дрібних селян, до котрих зачисляють ся і арендарі, програма французьких соціалдемократів ухвалена на конгресі в Марселі (1892 р.)

і доповнена на конгресі в Нанті (1894 р.) вимагає: закупу або винайму громадою за підмогою держави, хліборобських машин, що даватимуть ся на вжиток дрібним господарям; утвореня хліборобських спілок задля закупу збіжа, ростин і т. п. та задля продажі продуктів; знесення податків за передаване власності низше 5000 франків; знесення всіх посередних податків, скасовання податку за землю для селян, що самі оброблюють її та зменшення його для тих, котрих земля обтяжена гіпотечними довгами; зменшення тарифів на перевіз удобрень, машин і хліборобських продуктів; зменшення фермерської арендної платні і винадгороди для відходячих фермерів і арендарів за спричинене їх працею підвищене вартости землі; знесення закона, що дає властителям право до урожаю арендарів, заборони кредиторам права заставу на хліб на пні, установлення для хліборобів певного ненарушимого запасу хліборобських машин, удобрень і худоби, потрібних при оброблюванню землі; ревізії земельного катастру; свободи польовання і риболовлі; безплатної агрономічної освіти та устроювання досьвідних, взірцевих хліборобських піль (стаций).

Як бачимо, домаганя програми в інтересах дрібних селян доволі широкі. Ухвалена 15 літ тому назад вимагає вона нині основної ревізії, якою має занятися один з найближших соціалістичних французьких конгресів.

Аграрна програма бельгійської соціалдемократії виставляє, як ми вже зазначили, попри домаганя в користь сільських робітників і дрібних селян, іще спеціальні домаганя в користь арендарів і фермерів, як: регляментації арендних контрактів, себто установлення арендної платні через посередницькі комітети або зреформовані хліборобські спілки, винадгородження уходячого фермера чи арендара за поліпшення, внесені в арендовану землю, участі властителів в шкодах, понесених фермером, скасовання привілеїв властителя.

Подібні домагання в користь арендарів виставляє теж і аграрна програма голландської соціалдемократії.

Зразком третього типу соціалістичної аграрної програми може послужити аграрна програма угорської соціалдемократії.

Аграрні відносини на Угорщині представляють собою щось відмінного як в буржуазно-капіталістичних державах Західної Європи. Угорщина — се країна феодальних магнатів. 32,3% усієї землі угорської припадає на лягіфундії, то є на категорію земельної посілості понад 1000 моргів. А кожде господарство в сїй категорії виносить пересічно 3158 моргів. Отся горстка феодальних аграріїв-магнатів разом з брутальною угорською бюрократією тримає в руках своїх весь край та страшно придавила усе селянство Угорщини, безземельне, малоземельне та середноземельне. Тому угорський селянин, мужик живе традиційною ненавистю не тільки проти своїх магнатів, але проти кожного, хто не носить мужицького сїрака. „Тут не стоїть феодально-аграрна шляхта в однім боєвім ряді з хлопською посілістю проти пролетаріату, але тут стоїть пролетаріят в однім боєвім ряді з хлопською посілістю проти феодально-аграрної шляхти“⁸.

Тому, — каже автор цитованих стрічок — м могла ще недавно угорська соціалдемократія без жадної аграрної програми, тілько просто на програму партії позискати для соціалдемократії десятки тисяч дрібних і середніх мужиків.

Доперва в 1903 р. угорська соціалдемократія, принимаючи на свому конгресі в Будапешті нову програму, включила до неї окремі аграрні параграфи, котрі вимагають: знесення інституту звязаної земельної посілости; постепенного розширення громадської власності: переходу лісів, водних сил на

⁸ Josef Diner-Dénes: Die Agrarfrage in Ungarn. „Kampf“, II, ст. 310.

власність громад; зрівнання в правах сільських робітників з промисловими; заборони виплати платні чеками і натураліями так в сільськім господарстві як і в індустрії, як в інших галузях промисловості; знесення панщинної роботи; закazu продажі державних, комітатових і громадських земель, котрі належить віддавати в аренду робітничим спілкам; переходу права польовання і риболовлі на громади.

До другого типу аграрної програми підходять аграрні програми швейцарської та баварської соціалдемократій.

Окремо треба згадати про ті соціалістичні партії, котрі для успішнішої роботи на селі виставляють у своїх аграрних параграфах, або резолюціях домагання головно агітаційного характеру.

Зразком такої аграрної резолюції про соціалістичну роботу на селі може послужити резолюція, принята німецькою соціалдемократією Австрії на партійнім з'їзді в Грацу 1900 р., в якій з одного боку покладено як головне завдання соціалдемократії — привчити пролетарські елементи села до соціалістичного думання та усувати всі духові і політичні перешкоди сільського консерватизму, а з другого виставлено цілий ряд практичних аграрних реформ у користь безземельного пролетаріату і дрібних селян.

Подібний характер мають аграрні параграфи польської партії соціалістичної (P. P. S.), приняті на X партійнім з'їзді в 1907 р., соціалдемократії Королівства Польського і Литви (S. D. K. P. i L.), приняті на VI з'їзді партії та української соціалдемократії Галичини й Буковини, приняті на I з'їзді партії в 1903 р.

Що до аграрних параграфів останньої, треба зважити, що вони узгляднюють головно потреби інтереси рільних робітників. Ревізія їх, чи загалом випрацьоване аграрної програми партії, що з огляду на

дозріваючі соціально-економічні відносини села Галичини й Буковини являється пекучою й конечною потребою, мусить при узглядненю інтересів безземельного пролетаріату, виставити теж з огляду на сильну і дуже численну категорію дрібної селянської посілості — ряд домагань в інтересах оборони дрібних селян, себто малоземельного пролетаріату, а не розвою дрібної власності⁴.

Перейдім до аграрних програм соціалістичних партій Росії.

Земельна власність усіх 50 губерній європейської Росії виносить після найновійших даних 280 міліонів десятин (1 дес. = майже 2 моргам).

З них припадає на:

	Скількість посілостей	Скількість десятин землі	Пересічно на 1 посілок лість десятин	в міліонах
а) зруйноване хлопство через панщинний визиск	10·5	75·0	7·0	
б) середнє хлопство . . .	1·0	15·0	15·0	
в) хлопську буржуазію і капіталістичну земельну власність	1·5	70·0	46·7	
г) панщиняні лятіфундії .	0·03	70·0	2333·0	
Разом .	13·03	230·0	17·6	
некласифіковані маєтки після обшару			50·0	
Загалом .	13·03	280·0	21·4 ⁵	

Очевидна річ, що сей образ земельної власності Росії може бути тільки приблизний. Але

⁴ Пробою недоладної ревізії аграрних постулатів I з'їзду партії був проект програми, предложений на II з'їзді партії в 1906 р. Проект сей, ідеалізуючий загалом самостійну селянську власність, не міг однаке прийти навіть під дискусію з'їзду.

⁵ N. Lenin: Program rolny Socjaldemokracji w rewolucji rosyjskiej (автореферат власної книжки). „Przegląd Socjaldemokratyczny”, 1908, Nr. 6, ст. 516.

цифри сї, подані висше хочби в приближеню самі про себе говорять. 30.000 дїдичів має 70 міліонів десятин орної землї; натомість в посїданю $10\frac{1}{2}$ міліона халупників і найдрібнійших властителів є ледви 75 міліонів десятин землї.

Що-ж до характеру сільського господарства, то сучасна європейська Росія представляє собою дуже ріжнородний образ. Знайдемо в нїй губернїї, в котрих переважає капіталістична система сільської господарки, знайдемо в нїй цілі губернїї, в котрих переважає мішана і натурально-панщизняна система господарки (панщиняна в змислі економічнім а не правнім) та знайдемо цілі райони, в котрих заховала ся й по нинї так зв. „община“ („мір“), себто первісна комуністична форма землеволодіння.

При тій отже ріжнородності аграрних відносин у Росії, розвязане земельного питання надибує тут на чималі трудности. Звідси легко зрозумілий факт, що за останні роки, коли питане про землю стало особливо актуальне в усій Росії, ріжні політичні партїї, фракції і групи виступили з так численними і так ріжними проектами аграрної програми і аграрної реформи.

Займемо ся тільки аграрними програмами соціалістичних партій Росії.

Програма російської соціалдемократії, принята на II з'їзді в 1903 р. домагалася наділення селян так зв. „відрізками“, себто тими землями, котрі при знесеню кріпацтва (панщини) в 1861 р. були відрізані селянам дїдичами та ще по нинї находяться в їх руках, як орудіє страшного здирства селян. Більша часть сих „відрізків“, котрі перед знесенем панщини були в уживаню селян — се вигони, водопої, пасовиска, котрі приходить ся селянам арендувати, звичайно на панщиняних, відробітних умовах.

Очевидна річ, що з підємом революції в Росії та розворушенем селянських мас, формула аграрної програми II з'їзду Р. С. Д. Р. П. не могла відпо-

відати новим умовам соціально-політичної боротьби революційної доби, і що тому зміна аграрної програми стала необхідністю.

Зміну програми доконано на об'єдиненім з'їзді партії, який відбув ся в 1906 р. в Штокгольмі. На сьому з'їзді з двох проектів аграрної програми, предложених з'їздом П. Масловим і Н. Леніном⁶, перейшов проект першого, перейшла так зв. муніципалізація землі проти націоналізації землі, обстоюваної Леніном.

Чого ж вимагає перша а чого друга?

Оба проекти виставляють домаганє конфіскати церковних, монастирських і удільних земель та передачі їх в руки демократичної держави для найбільш вигідного користування ся ними населенем. Розходяться однаке оба проекти в питаню, куди повернути сконфісковані землі великої земельної власності.

Муніципалізація вимагає передачі землі в руки демократичних органів місцевої самоуправи; націоналізація знов вимагає передачі всеї землі в руки центрального правительства демократичної республіки.

До оцінки одної і другої формул розвязання земельного питання треба підійти з певним критерієм.

Аграрна програма — по думці приклонників муніципалізації, — мусить мати на увазі три цілі: 1) щоби вона не противорічила інтересам пролетаріату, 2) щоби не стояла на перешкоді розвиткови продукційних сил і 3) щоби здійснене програми не визвало контрреволюції з боку самих селян⁷.

Коли критерій сей приложити до проектів аграрної програми Маслова і Леніна, то кождий, хто схоче об'єктивно оцінити їх, мусить сказати,

⁶ Див. „Протоколы Объединительного Съезда Российской Социальдемократической Рабочей Партии, состоявшагося въ Стокгольмъ въ 1906 г.“ Москва, 1907.

⁷ Тамже, ст. 42.

що наведеним вище вимогам відповідає проект першого.

Рамки брошури не дозваляють нам ширше заняться освітленем і оцінкою обох проектів. Скажемо тільки, що, коли взяти навіть під увагу обставину, на яку так сильний кладе натиск Ленін, яким шляхом має піти розвій капіталізму в рільництві в Росії — „пруським“ (повільний поступ великої земельної господарки в напрямі капіталізму), чи „американським“ (розклад селянства і скороість розвою продукційних сил), чи отже в Росії має розвинути ся пруський, чи американсько-фармерський тип аграрного капіталізму⁸, то треба сказати, що ввиду кольосальних розмірів території європейської Росії та ввиду такої ріжнородності аграрних відносин і форм землеволодіння в поодиноких і ріжких її частинах, крітеріеви Леніна скоріше може відповісти муніципалізація Маслова, котра дає можність місцевим демократичним органам самоуправи подбати про розвій американського типу аграрної господарки в тих областях, де для цього умови сприяють.

Та муніципалізація землі ще й з іншого мотиву зі всіх проектів російських соціалдемократів дає найбільше раціональний спосіб розвязання земельного питання, на який нам особливо треба звернути увагу.

Один із закидів проти муніципалізації — се той, що вона дає певну свободу розпоряджування землею поодиноким націям Росії, в котрих більш або менш розвинені політично-автономістичні змагання. Закид сей вказує на факт, як сильно закорінені і розвинені великоруські централістичні змагання у російських соціалдемократів. Коли зважить ся, що Росія представляє собою штучний конгломерат загарбаніх і накрадених чужих країн,

⁸ N. Lenin: Program rolny. Przegląd Socjaldem. Nr. 6, ст. 518.

та що підбиті російськими царями народи що раз сильнійше і съміливійше підносять свій голос в обороні природного кожному народові права на власне національно-політичне житє, то справді, дивно чути наведений висхе закид проти муніципалізації з уст російського соціялдемократа.

На сей закид зовсім слушно відповідає Маслов: „Всякій неупередженій людині ясно, що при передачі конфіскованих земель місцевій самоуправі а не державі, буде вирваний ґрунт для націоналістичної агітації буржуазії: замість боротьби з пануючою в державі нацією начнеть ся боротьба кляс ізза доходів з землі в нутрі кожної народності. Поляк, Українець, Лотиш і др. не будуть думали, що їх недоля відси походить, що російська демократична держава, загарбавши землі, їх експльоатує. Їм буде ясно, що експльоатує їх буржуазія, їх боротьба буде направлена по клясовій лінії а не по національній“⁹.

З сеї причини заявила ся за муніципалізацією землі Українська С. Д. Р. П. на другім своїм черговім з'їзді, котрий відбув ся в 1905 р. Однаке в партійній літературі видвигнуто в останніх роках замість муніципалізації, постулює атономізації землі, себто постулює передачі землі в руки демократичного сойму автономної України.

Та так муніципалізація як і автономізація землі, о скілько вони розібрани і освітлені в партійній літературі мають одну недостачу — вони не розвязують питання, на яких умовах і по яким нормам будуть віддавати демократичні органи самоуправи землю селянам для її оброблювання.

На се питанє дають відповідь російські соціалісти-революціонери, котрі приняли в свою аграрну програму соціалізацію землі. Суть її в тому, що вся земля має бути передана на власність усього народу, що землею мають завідувати

⁹ П. Масловъ: Развитіе народного хозяйства и аграрная программа. Спб., 1906. Ст. 112.

центральні і місцеві органи народної самоуправи, почавши від сільських і міських громад (общин), а кінчаючи на областних і центральних інституціях. Як бачимо, до певної міри формула соціалістів-революціонерів не виключає муніципалізації землі.

На питані-ж, на яких умовах і нормах мають селяни діставати для ужитковання землю, програма с.-р-ів відповідає, що користування землею має бути рівне для всіх („уравнительное землепользование“) на зasadі трудової норми, то є, кождий дістає стільки землі, скільки може сам обробити її, з забороною однаке віддавання її в аренду та користування ся при оброблюваню її чужою наємною працею. В той спосіб думають с.-р-и зробити перескок з сучасного громадського ладу в соціалістичний. Здається, що у топійність аграрної програми с.-р-ів аж надто очевидна. Історія не знає скоків. А об'єктивною предпосилкою соціалістичного устрою є розвиток капіталізму до найвисших щаблів.

Ось так обговорили ми становище міжнародної соціалдемократії до селянства і аграрного питання.

Як безпідставними являють ся закиди, роблені соціалдемократії її противниками з огляду на се становище, про се й говорити не треба.

VI. Аграрна політика соціалдемократії.

Сумні, невеселі пісні доходять до нас з сіл..

Не від нині і не від вчера нарікає сільська біднота, що ціна землі за останні кілька десять років дуже і дуже підскочила в гору, що збіже, худоба, сільські продукти значно подорожіли, що податки що раз більші і тяжші спадають на її плечі та що тіснота й голод що раз частійше і грізнейше зазирають в хлопські бідні хати.

Безперечно, головне жерело сього лиха треба шукати в аграрнім крізісі, що почав ся в європейськім сільськім господарстві з тої пори, як Америка з одного боку, а держави і країни Сходу, як Росія, Індії з другого, стали заливати європейські ринки пшеницею, збіжем та іншими сільськими продуктами. Від 20 літ предсказують усякі економісти конець аграрного крізісу, а одначе він з року на рік поширяється і що раз сильнійше лютить ся.

Чи скоро він скінчиться?

Послухаймо, яку відповідь дає на се питанє найвизначніший нині теоретик соціалістичний, Карло Каутський в своїй книжці про аграрне питан¹.

Конкуренція з європейським сільським господарством іде з країн, котрі можна поділити на 2 більші групи: з країн східного деспотизму, до котрих ще й тепер треба зачислити

¹ Див. Karl Kautsky: Die Agrarfrage. Stuttgart, 1899.
Ст. 232—289.

Росію і з вільних кольоній Америки і Австралії.

В перших сільське господарство віддане цілком в жертву самоволії держави і пануючих класів. Мілітаризм, бюрократія, державні довги дають ся найбільше в знаки селянству. На нього спадає весь тягар що раз більше зростаючих податків. Щоби знесті сей податковий тягар, селянин Росії приневолений вести на власній землі рабункову, варварську господарку, добувати з землі все, що тільки можна. Після даних, на які покликується Картський, селянство Росії продукує тут річно окото 1387 міліонів пудів хліба. Для виживлення самого себе потребує воно 1286 міліонів пудів, а для худоби 477 міл. пудів. Се дає дефіцит 376 міліонів, котрі селянство повинно би купити, колибо воно само і його худоба живились, як треба. А замість того, селянство Росії ще продає хліб. Тому приходить ся поносити весь тягар податковий, оплачувати довги, а на продаж не має він більш нічого. Ті причини заставляють теж і китайського селянина продавати пшеницю і ріж, хоч він сам потрібує їх для самого себе.

Іншого характеру від конкуренції країн східного деспотизму є конкуренція кольоній Америки і Австралії. Там находимо ми сильну демократію вільних селян, котрі стоять здалека від сувітової політики, не знають мілітаризму та необтяжені податками. Величезні обшари плодючої землі тут зовсім вільні. Нема тут монополю на землю приватних осіб, нема ще земельної ренти, земля не має тої вартості, що в Європі. Селянинови не треба тут, як в Європі, більшу частину свого капіталу затрачувати на купно землі, він той капітал може цілком обернути на поліпшене господарства. Тому американський чи австралійський кольоніст може вести далеко кращу господарку і мати з неї більший дохід як селянин в Європі. Тай ще одна обставина сприяє тут розвиткови сільсько-господарської культури. Сам ґрунт тут іще не винищено.

ний так, як в Європі. Він не потрібує меліорацій і плодозміну. Через много літ дає він урожай одних і тих самих продуктів.

Усе те притянує до себе село Європи. Еміграція, котра вилюднює села Європи, доставляє товпи робочих сил не тільки для міст, але й для кольоній.

Брак робочих рук на тих величезних просторах землі американських і австралійських кольоній заступають машини. Ніде нема так високо розвиненої техніки в сільському господарстві, як саме в Америці.

Зовсім отже природно, що конкуренція країн східного деспотизму і заокеанських кольоній, тих шпихлірів Європи, з продукцією сільського господарства Європи мусіла спровадити в ньому крізіс.

Дякуючи тому, що в Росії, східних країнах, американських та австралійських кольоніях находяться величезні простори землі, на котрих іще й доси ведеться рабункова господарка, хоч, правда, інша в країнах східного деспотизму, а інша в кольоніях, конкуренція сих країн з Європою не устане. Як рільничі країни, вони мусять збувати свої продукти. А експорт збіжа та загалом рільних продуктів з тих країн мусить бути направлений до промислової Європи. Винищена рабунковою господаркою ґрунту (почви) в конкуренційних державах і країнах, спричинить тільки скорий перехід їх до ведення капіталістичної, інтензивної господарки.

Однаке конкуренція ся мусить колись скінчити ся. Адже-ж поверхність нашої землі обмежена, а капіталістичний спосіб продукції поширяється з незвичайною бистротою. Пр. експорт пшениці зі Злучених Держав Америки до Європи з кождим роком що раз менший. Злучені Держави належать нині до найбільше промислових країн у цілім світі. Через те місцеве запотрібоване обнижує експорт збіжа до Європи. Устане ся конкуренція, — то й капіталістичний спосіб продукції

стратить всяку можність дальнього розвитку. „Тому аграрний крізіс — каже Каутський — може скінчити ся лише загальним крізісом усього капіталістичного суспільного ладу“.

Аграрний крізіс, викликаний заокеанською конкуренцією, відбив ся перш усього некорисно на аграрних інтересах земельних властителів в європейських державах, на тих, що мають землю і беруть з неї дохід без найменшого вкладу праці, себто ренту та витворюють сільські продукти на продаж. Аграрні ж інтереси земельних властителів — се їх грошеві інтереси, щоб земля як найліпше рентувалась, щоб ціни сільських продуктів були як найвищі, щоб робітник сільський був як найдешевший. Ясно, на які втрати мусять бути наражені аграрні інтереси земельних властителів при конкуренції з чужих країн, яка спроваджує обнизене цін на сільські продукти, та обнизене вартості землі а тим самим і ренти.

Для ратування своїх інтересів перед сею конкуренцією, аграрії удали ся до помочи держави, ідентифікуючи свої грошеві інтереси з інтересами держави. При помочи держави потрафили вони забезпечити себе проти чужої конкуренції високими цлами на чужі продукти, через що унеможливлюється довіз їх в межі держав охоронених сими цлами. Запотрібоване збіжа в європейських державах є так велике, що вони мусять спроваджувати його з заграниці. Ціна отже збіжа, продукованого в європейських державах є рівна ціні збіжа, спроваджуваного з заграниці, то є ринчній ціні сього збіжа на місци, коштом транспорту його до даної держави і цлу. Чим висше цло, тим дорожче можуть продавати аграрії своє збіже, тим більші ціни землі, тим висша земельна рента. В той спосіб для власних своїх інтересів, для інтересів своїх кишень викликають аграрії штучну дорожню на хліб та на інші споживчі средства. А викликаючи сю дорожню, надибають

вони, зовсім природно, проти усеї своєї аграрної політики, проти політики виголоднювання мас, рішучий протест з боку робітничої кляси скрізь по всіх державах Європи. В Англії добилися робочі маси того, що там довіз хліба і споживчих засобів з чужих країн зовсім свободний. В Німеччині, Франції і інших західноевропейських державах людові маси потрафили здобути те, що цла на хліб і засоби споживчі, довозжені з чужих країн як найнижші. За те Австрія — належить до тих держав, де сила аграріїв майже непереможна, але де й дорожня найбільша зі всіх держав в Європі. Тільки в Австрії міг бувши міністер рільництва, Ебенгох, при дебаті над соціалдемократичними внесками Шрамля-Реннера в справі дорожніх поставлених в австрійському парламенті в 1907 р. сказати отсі памятні слова :

„Перед кількома днями говорив тут один чоловік, котрий поклав дуже великі заслуги для хліборобства Австрії, про зелений прапор хліборобства. Так є, мої панове, зелений прапор хліборобства без ріжниці народності і віри повіває з палати міністерства рільництва. Щоб сей прапор не впав — се мій найсьвятіший обовязок!“

Чи міг би з подібними словами виступити міністер рільництва у Франції або в Німеччині?

А в Англії ні один серіозний політик не відважив би ся виступити за штучним піднесенем цін на хліб та інші засоби поживи.

Таким чином проти непереможного панування аграріїв в Австрії, проти їх аграрної капіталістичної політики, — в першій мірі покликана до оборони інтересів широких мас люду — соціалдемократія.

Якаж отже аграрна політика соціалдемократії?

Колиби ми схотіли дати на се питанє вичерпуючу відповідь, ми мусіли б докладно обговорити

економічну, соціальну й культурну політику соціалдемократії в усій її основі о стільки, о скільки вона зачіпає село, його господарські, соціальні й культурні інтереси й потреби.

Виходить се поза рами нашої статі²; тому ми можемо говорити про аграрну політику соціалдемократії в узшому розумінню і то маючи на увазі головно відносини в Австрії. Звернемо отже нашу увагу на цлову політику соціалдемократії і на політику її в справі торговельних трактатів. В аграрній політиці питаня політики цової і торговельних трактатів відграють перворядну і найважнійшу роль.

Ми вже пізнали, що таке цла³. Се ті оплати, які накладає держава на спроваджувані в її межі продукти й товари зза границі, з чужих держав. Спис цол, які держава накладає на поодинокі товари називаємо тарифою цловою. А тому, що сю цлову тарифу укладає поодинока держава через своє власне законодавство, незалежно від бажань других держав, то називаємо її автономною цловою тарифою. На автономну цлову тарифу одної держави відповідають звичайно другі держави теж своїми тарифами. Коли пр. Австрія утрудняє через свою тарифу довіз збіжка з Росії та балканських держав, то ті держави утрудняють знов через свої автономні цлові тарифи довіз австрійських товарів до себе. На се знов не можуть згодити ся австрійські підприємці. Вони отже при неволюють державу, щоби вона ввійшла в переговори з державами, які утрудняють довіз їх товарів в справі знесеня або зниження цол. Австрія

² Цікавих відсилаю до книжки К. Каутського: „Die Agrarfrage“, а саме до другої її частини „Sozialdemokratische Agrarpolitik“.

³ Див. Otto Bauer: Die Teuerung. Eine Einführung in die Wirtschaftspolitik der Sozialdemokratie, Wien, 1910. Книжкою Каутського і Бауера користуємо ся при писанню цього розділу.

отже входить у переговори з тими державами, куди вона вивозить свої товари і заключає з ними договір, званий торговельним договором або трактатом, на підставі котрого знижує вона цла на товари держав, з котрими заключила трактат, а ті держави знов знижують цла на австрійські товари. Для тих держав автономна цлова тарифа Австрії не має вже значення. Так пр. на підставі австрійської цлової тарифи з 1906 р. наложено на центнар заграницької пшениці 7·50 К цла. Через торговельний трактат з деякими державами пр. з Росією цло на центнар російської пшениці виносить тільки 6 К 30 сот. Автономна цлова тарифа Австрії для Росії не має значення, але має вона силу пр. для Аргентини, з котрою Австрія не заключила трактату. Цло отже на центнар пшениці з Аргентини виносить таки 7 К 50 сот.

Цла ділимо на фінансові і охоронні (Finanz- und Schutzzölle). Перші — це ті цла, котрі держава накладає на кольоніальні артикули, які вона мусить спроваджувати, бо вони в ній не виготовляються. Так пр. Австрія мусить спроваджувати каву, чай, какао з чужих країн, бо вони в ній не удаються. На ті артикули сама держава накладає цла, звані фінансовими, котрі є державними і належать властиво до безпосередніх податків. Кождий центнар кави обложений є в Австрії цлом в висоті 1 К 90 сот. Цло то мусять безпосередньо оплачувати купці і торговці і воно йде до каси держави. Купці знов відбивають собі ті цла на споживачах, підвісшуючи її за артикули. Державні доходи фінансових цол величезні. В р. 1907 принесли вони державі 153 міліонів 651 тисяч 791 К доходу. Соціалдемократія виступає за знесенем сих цол. В 1905 р. при дебаті над цловою тарифою в австрійськім парламенті і в 1907 р. при дебаті над угодою з Угорщиною соціалдемократичні посли домагалися знесення їх. Внесок (посла Зайца в 1907 р.) перепав проти більшості буржуазних послів.

Іншого характеру є цла охоронні.

Держава накладає їх на заграницяні продукти і товари, які в ній теж витворюють ся, щоби в той спосіб охоронювати підприємців у державі проти заграницьких конкурентів. Через наложене високого цла на ті продукти, імпорт їх у межі держави стає утруднений. Коли пр. австрійський торговець хоче спродаюти пшеницю зза границі, то мусить оплатити перш усього риночну ціну, се є ту ціну, по якій продається вона в державах, вільних від цла, як пр. в Англії, далі кошти перевозу її зза границі і накінець цло на границі австрійської держави, котре вона наложила. Ясно, що австрійські аграрії забезпечені цлами перед чужою конкуренцією, можуть продавати свою пшеницю тільки о трохи дешевше від ціни заграницької пшениці, се є від суми риночної ціни пшениці, коштів перевозу її і цла. В той спосіб охоронні цла спричиняють підвищення цін не тільки заграницьких продуктів, але й продуктів витворюваних у самій державі, охоронені цлами. Коли фінансові цла йдуть просто до каси держави, яко державний податок, то охоронні цла йдуть до кишені аграріїв, яко податок для приватних людей. Охоронні отже цла на продукти сільського господарства се аграрні цла, жерело необчислимих мільйонових зисків аграріїв без найменшої їх праці. Ми зрозуміємо далі, чому аграрії в Австрії виступають теж проти поширення средств комунікаційних і транспорту, як залізниць, доріг водних. Бож заграницні продукти тим дешевші, чим дешевші кошти довозу. А кошти довозу залежать від поширення і уліпшення средств комунікаційних та від залізничних фрахтових тарифів і корабельних товариств. Тому соціалдемократія виступає за найбільшим поширенем комунікаційних средств та за як найнижчими оплатами від перевозу. Коли в жовтні 1909 р. поставили соціалдемократичні посли в австрійськім парламенті внесок, щоби знижено фрахтові оплати на російську пшеницю о дві третини

(внесок посла Гануша), проти сього внеску виступили аграрії всіх народностей разом з заступниками інших буржуазних партій.

Ми зрозуміємо далі, чому австрійські аграрії так завзято виступають за удержанням і підвищуванням цолу.

Австрійська цюжа тарифа з 13 лютого 1906 р. установила слідуючі цла на збіже:

	Найнизші цла для тих держав, з котрими Ав- стрія заключи- ла торговельні договори	Автономні цла для інших дер- жав, що не за- ключили з Ав- стрією торгові договори
	корон за 100	кільограмів
Пшениця	6·30	7·50
Жито	5·80	7—
Ячмінь	2·80	4—
Овес	4·80	6—
Кукурудза	2·80	4—

На підставі тої самої тарифи наложено на муку 15 К за 100 кільограмів.

Вплив цол на ціни збіже найкраще показує нам зіставлене ціни пшениці нотованої у Відні за 1902 і 1909 роки. Ціна за 100 кільограмів пшениці виносила тут в 1902 р. 169 К 20 сот., а в 1909 р. 315 К 40 сот. Ціна пшениці піднеслась отже о 146 К 20 сот. Коли б не було цолу, то 1000 кг. пшениці коштувало би в 1909 р., по потрученю 63 К цла, тільки 252 К 40 сот. Піднесене ціни пшениці в 1909 р. в порівнанню з ціною в 1902 р. виносило би тоді 83 К 20 сот., о котру то квоту піднеслась в 1909 р. риночна ціна пшениці.

Що значить се підвищене цін збіже для споживача, можна се приблизно оцінити. Допустім, що з 100 кг. збіже дістаемо 70 кг. муки, то кільограм муки пшеничної через найнизші цла подорожє о 9 сот., а кільограм муки житної о 8·3 сот. Дорожня муки знов відбивається на ціні хліба.

Хтож отже поносить весь тягар аграрних цол?

Очевидна річ, що маси працюючого люду так по містах як і селах, для котрих дорожня хліба, спричинена цлами, дається в першій мірі найбільше в знаки.

Але й дрібні властителі грунтові не мають ніякої користі з підвищення цін на збіже. Бож вони не тільки що не продають свого збіжа, але з правила мусять ще докуповувати його для себе. Не можна сказати, щоби з підвищення цін на збіже мали зиски середні властителі грунтові. В західних краях Австрії можуть вони мати незначний зиск, зате в Галичині й Буковині не мають найменшого. Мають отже зиск з аграрних цол богаті хлопи та великі властителі грунтові, то значить 3·4 процент усіх сільських господарств, около 100.808 земельних властителів у цілій Австрії.

Аграрні цла на збіже спричиняють не тільки дорожню средств поживи. Вони викликають теж підвищене цін на землю та земельної ренти. Міліони отже пливуть до кишень приватних людей без праці і журби з їх боку, міліони видушені на широких масах працюючого люду; які мусять поносити весь тягар цової політики аграріїв-капіталістів.

Тому до рішучої боротьби з цею політикою аграріїв стала соціалдемократія. Вже при дебаті в австрійськім парламенті над цовою тарифою в 1906 р. виступив посол Зайц з внеском за счеркненем цол на збіже. Внесок упав голосами буржуазних партій. В 1907 р. поставив посол Шрамель внесок за знесенем сих цол. Внесок сей опять відкинуто. Те саме було і з резолюцією посла Зайца в справі знесення цол на збіже, поставленої при дебаті над бюджетом в 1909 р.

Доля соціалдемократичних внесків найкраще показує, яка непереможна сила аграріїв в Австрії.

З цовою політикою аграріїв тісно звязана їх політика в справі торговельних трактатів.

Дбаючи єдино й виключно про свої грошеві інтереси, аграрії загалом противні торговельним

трактатам. Змаганя їх в Австрії віднесли повний успіх. Австрійське правительство заборонило довіз худоби і мяса з Росії, балканських та всіх інших держав до Австрії на підставі так зв. автономного законодавства про зарази на худобу. На підставі цього законодавства панує в Росії і в балканських державах вічна зараза на худобу. Тай загалом подані в ньому такі усілія довозу худоби, які довіз сей зовсім виключають. Ся заборона довозу худоби й мяса зза границі спричинила в Австрії нечувану дорожню мяса.

Щоб про се переконатись, вистарчить порівнати ціни мяса в Англії, спроваджуваного з Аргентини з цінами в Австрії.

Ціна волового мяса в північних провінціях Англії виносить в дрібній торговлі 85 сот. за кільограм. В біднійших околицях Англії ціна мяса ще дешевша. В Австрії-ж 1 кільограм волового мяса коштує від 1 К 90 сот. до 2 К 80 сот. При такім стані річний — хлоп і робітник англійський єсть добре й дешеве мясо та не голодує, а в Австрії хлоп і робітник задовольняється найгіршою поживою та хронічно голодує.

А хто-ж заінтересований в високих цінах на худобу й мясо?

Очевидна річ, що в тих цінах зовсім не заінтересований пролетаріят так міста як і села. Робітник міста а так само й села хоче їсти здорове й дешеве мясо. Коли робітник села майже не бачить на свої очі мяса, то тільки тому, що воно дороге, на котре його, як найгірше оплачуваного, зовсім не стати.

Аграрії однаке всіх народностей в Австрії, в їх числі й „українські“ голосять на весь світ, що в високих цінах на худобу й мясо заінтересовані не тільки богаті хлопи, але всі, до найбіднішого.

Як воно в дійсності є, показує нам слідуюча таблиця, котра представляє стан галицької

худоби після обчислень з 1902 р. відповідно до поодиноких категорій сільських господарств:

Господарства	Число господарств	Скількість худоби в тих госп.	Скількість свиней в тих госп.	На 1 господарство припадає худоби	На 1 господарство припадає свиней
низше 2 ha	598.000	564.035	252.525	0·9	0·4
2—5	404.000	928.680	384.861	2·2	0·9
5—20	около 189.000	802.758	315.921	4·2	1·7
20—100	10.700	94.718	29.734	8·8	2·7
висше 100	2.669	228.041	33.573	85·4	12·5

До того стану галицької худоби дуже наближається загальний стан худоби в цілій Австрії.

Наведені числа показують нам дуже наглядно, що карлові і парцельові господарства (нізше 2 ha), на яких не припадає навіть одна штука худоби, не мають ніякого зиску з високих цін на худобу. Зникаючо малий зиск можуть мати дрібні господарства. На ті господарства припадає всього 2 штуки худоби. Однаке високі ціни на хліб і пашу не дозволяють їм годувати більше худоби. Зainteresовані отже в високих цінах на худобу середні господарства (від 5—20 ha), ще більше великі хлопські господарства (від 20—100 ha) а найбільше — властителі великих земельних посілостей (висше 100 ha).

Аграрії однаке а за ними всякі демагоги (між ними й наші) висувають проти отворення границі аргумент, що отворене границі спричинить упадок хову і плеканя австрійської худоби.

Але демагогічний сей аргумент так само неправдивий, як усі інші аргументи аграріїв.

Що тут ходить не о плекані худоби а о чистий зиск, лихву аграріїв, про се переконують нас найкраще урядові цифри центрального статистичного бюро при міністерстві торгівлі.

Статистику довозу і вивозу за рік 1908 представляє в коронах отся таблиця:

	Довіз:	Вивіз:
Худоби рогатої . . .	1,815.612	77,365.089
Овець	128.664	2,825.976
Свиней	2,177.049	962.653
Кіз	28.567	17.050
Коней	6,947.220	40,149.470
Ягнят	24.330	300.084
Ослів, мулів і т. д.	56.840	195.530
Дробу	<u>4,093.925</u>	<u>23,692.150</u>
Разом .	15,272.177	145,445.002

Виходить отже з тих цифр, що австрійські аграрії вивозять десять разів більше худоби поза межі держави, як спроваджує її сама Австрія. Ясно, щоходить тут тільки о зиск аграріїв. При замкненю границь можуть вони не тільки диктувати високі ціни на худобу і мясо в державі, але вивозувати її ще до чужих держав.

Ми вже згадували, що на аграрній політиці високих цол і забороні імпорту худоби і мяса з чужих держав до Австрії поносить великі шкоди австрійський промисл через те, що чужі держави знов накладають високих цол на австрійські товари унеможливлюють їх вивіз поза межі Австрії. Так пр. Румунія, Сербія, Росія на оборону австрійського правительства довозу худоби до Австрії відповіли автономною цовою тарифою на австрійські товари, себто замкнули просто свої граници для експорту товарів з Австрії. Спричиняє се застій в австрійськім промислі та безробітє. Повдійно отже терпить робітник через політику аграріїв: голодує через дорожню і через брак праці. Енергічні заходи соціалдемократичних послів в австрійськім парламенті за отворенем австрійських границь для довозу худоби і мяса з сусідніх держав відносять поволи певні успіхи. Вправді всі соціалдемократичні внески (Шрамля - Реннера з 1907 р., Гануша з 1909 р., Шльоснікля і Давіда з 1909 р. в справі закону про зарази на худобу, Зайца з 1909 р. в справі

так зв. уповновласняючого закона) перепадали голосами аграріїв і заступників буржуазних партій, але все таки вони спричинили те, що австрійське правительство поробило вже перші кроки в напрямі отворення границь для ввозу худоби і мяса з чужих держав до Австрії.

І так рішилось австрійське правительство в цвітні 1909 р. у перве по цілих десятках літ дозволити на довіз незначної скількості худоби з Румунії до Австрії. На підставі ветеринарної конвенції з дня 13 цвітня 1909 заключеної провізорично австрійським правителством з Румунією дозволено на довіз 10.000 штук худоби і 50.000 штук свиней в стані битім в першім році, а в кождім слідуючім 35.000 штук худоби і 120.000 штук свиней в такім же стані; крім цього ще в кождім році 100.000 штук овець теж в битім стані. Через заключене сеї конвенції заключила Румунія з Австрією торговельний трактат, на підставі котрого знизила вона значно цла на австрійські індустріальні товари. І хоч австрійське правительство признало окремим законом австр. аграріям за мниме понесене шкоди через заключене сеї конвенції бмілонів корон річно на рільничі ціли державного відшкодовання, то все таки аграрії обструкцію не хотіли допустити до ухвалення торговельного тракту з Румунією в парламенті. Доперва через ухвалене зміни регуляміну в грудні 1909 р. і зломане обструкції аграріїв, принято торговельний трактат з Румунією проти голосів аграріїв усіх народностей, в їх числі й українських послів.

Провізорично заключило австрійське правительство ще 14 марта 1908 подібний трактат із Сербією. На підставі його дозволено Сербії на довіз до Австрії 35.000 штук худоби і 70.000 свиней в битім стані. Сербія знов зі свого боку окремим словим договором знизила цла на австрійські товари. Аграрії і на трактат з Сербією не хотять ніяк згодитись. Доперва в грудні 1909 р. дав пар-

лямент правительству повновласть, заключити торговельний трактат із Сербією та іншими балканськими державами.

Коли зважимо, що в Австрії беть ся річно в публичних різнях пересічно 2,185.787 штук худоби і 4,226.537 штук свиней і з тим числом порівнаємо 70.000 штук худоби і 100.000 штук свиней довожуваних разом річно з Румунії і Сербії, то наглядно можемо переконати ся, що незначна ся скількість довожуваного мяса з Румунії і Сербії не може вплинути на обнизене теперішніх високих цін на худобу й мясо. Може се наступити тільки тоді, коли Австрія заключить торговельні трактати і з іншими державами та зовсім отворить свої границі для довоzu заграничної худоби й мяса. Заключене торговельних трактатів Австрією з іншими аграрними державами, як Росією, балканськими державами, Аргентиною лежить в інтересі працюючих мас, в інтересі споживачів ще з іншої дуже важної причини.

Австрійські краї і Угорщина творять спільну цлову область. Товари з Угорщини до австрійських країв і на відворот спроваджується цілком свободно, без оплати цла. Та спільність лінії цлової забезпечена на підставі угоди правительств обох країв в 1907 р. на 10 літ, то є до 1917 р.

Таким способом Австрія є головним ринком для збуту угорських продуктів сільського господарства, а Угорщина — головним ринком для збуту австрійських індустріальних товарів.

Однаке так в Австрії як і на Угорщині є сильні партії, котрі змагають до того, аби в 1917 р. спільність цлової лінії знести, аби оба краї відгородили себе взаємно цлами. Австрійські аграрії хотять наложить високі цла на продукти спроваджувані до Австрії з Угорщини, а угорські фабриканти хотять знов наложить високі цла на товари спроваджувані з Австрії до Угорщини. Проти сих забаганок австрійських аграріїв і угорських фабрикантів мусить з усею рішучістю виступити робочий

люд цілої Австрії. Коли б відгороджено оба краї цлами, раптовний брак головного ринку для збути австрійських товарів мусів би викликати в цілій Австрії страшну крізу, безробітє, зменшене робітничої платні, застій в австрійськім промислі. Подвійне отже завдане соціалдемократії в боротьбі її проти аграріїв і фабрикантів: через зломане сили австрійських аграріїв забезпечити для австрійських товарів угорський ринок, а через заключене торговельних трактатів з іншими аграрними державами як Росією, балканськими державами, Аргентиною забезпечити австрійський промисл перед крізою, яку може спричинити відгороджене цлами Угорщини від Австрії, так пожадане угорськими фабрикантами.

Се одно з головних завдань аграрної політики соціалдемократії Австрії.

Так отже пізнали ми в головному причини нинішної невиносимої дорожні, яку викликали злочинною своєю політикою аграрії Австрії.

Злочинній сїй і вузко клясовій політиці аграріїв веденої під знаменем зеленого прапору, отсїй аграрній політиці виголоднення і здирства народних мас, виповіла соціалдемократія безпощадну війну, противставляючи їхній політиці свою аграрну політику, політику хліба, здоровля і добробуту широких мас працючого люду.

VII. Приватна чи колективна власність.

Колективізм, себто передача засобів продукції і праці, землі, фабрик, кopalень і засобів комунікації та транспорту, на власність усього суспільства, — се один із зasadничих постулатів соціалістичної доктріни, се остаточна ціль пролетаріату.

Колективізм, се не плід фантазії поетів, або бажанє добрих людей, але реальна конечність розвитку сучасного суспільного ладу, основаного на приватній власності, на визискуваню одних другими.

Нині вже й буржуазні економісти готові згодити ся з тим, що розвій великого промислу по містах веде до колективізму. Думку однаке основателів наукового соціалізму Маркса і Енгельса і їх учеників, що колективізм неминучий теж і в сільському господарстві, вони рішучо відкидають, та старають ся виказувати, що розвій сільського господарства веде до індівідуалізму, себто до утримання тут приватної власності. Одинокий їх аргумент на підперте сього погляду той, що економічний розвій в сільському господарстві веде до його роздроблення а не до концентрації, до якої веде по містах в промислі. Що сільське господарство не виявляє в сюди концентраційних тенденцій свого розвитку, але протищно тенденції в напрямі роздроблювання земельної власності, се не підлягає ніякому сумнівови. Але з другого боку, сей факт не може ніяким способом служити доказом того, що межі села є тим китайським муром, поза котрий не може і не съміє передерти ся побідний соціалізм.

Дуже вірно відповідає на сей закид Каутський:

„Суспільство людий — се не звіринний або ростинний, але особливого рода організм а не простий агрегат індивідів і як організм мусить воно бути одноцільно зорганізоване. Се абсурд, думати, буцім то в суспільстві може розвивати ся одна частина в однім напрямку а друга в протилежнім. Воно може розвивати ся тільки в однім напрямі. Однаке ще не є необхідним, аби одна частина організму видала з себе необхідну для її розвитку рухову силу; вистарчить, коли одна частина організму витворить потрібні сили для цілого.

Коли розвій великого промислу йде в напрямі до соціалізму і коли він являється пануючою силою в нинішньому суспільстві, то він завоює для соціалізму і достосує для його потреб і ті області, котрі неспосібні є витворити з себе самих умови для сього перевороту. Він мусить зробити се в власнім інтересі, в інтересі одноцільності і гармонії суспільства“.¹

Здійснене однаке соціалізму може наступити тільки при диктатурі пролетаріату, коли він захопить у свої руки політичну владу. Усуспільнене засобів продукції і праці, землі, фабрик, кopalень буде першим ділом пролетаріату. Коли тільки пролетаріят завоює політичну владу, він просто вивласнить так промислового фабриканта як і великого властителя земельного, дідича. Чи вивласнене се буде винадгороджене, відшкодоване чи ні, буде се залежати єдино від поведення самих фабрикантів і дідичів.

А що-ж стане ся з землею дрібного властителя земельного, селянина? Чи вона теж буде вивласнена? Чи соціалдемократія відбере дрібному селянинові той кусник землі, котрий є для нього нужденним варстатом праці а не засобом визиску?

¹ K. Kautsky: Agrarfrage ст. 295.

Булоб съмішним, як би про се хотіла соціал-демократія хочби думати. Правда, є багато всяких демагогів, котрі обвиняють о се соціалдемократію, але ті вульгарні закиди треба покласти не на карб іх злой волї, але просто незнання.

Соціалдемократія зовсім не закриває того факту, що положене дрібного селянина при нинішнім, капіталістичнім ладі, зовсім безнадійне і що спасти його дрібну власність при конкуренції з нею великої земельної власності цілком неможливо. Завданє отже соціалдемократії лежить в тому, щоби показати дріблому селянинови всі користі спільної власності і спільногого, товариського землеволодіння. Велику роля в съому напрямі можуть і повинні відограти дрібно-селянські кооперативи і кооперативні союзи. Коли дрібні селяни навчать ся вести кооперативну господарку на сполучених своїх разом парцелях при застосуванню до неї машин, меліорації та всіх здобутків новочасної техніки, та пропорціонально до відданих ними для сей господарки парцель і вложені в неї роботи ділити муть ся спільними доходами і спільними користями, то сей спосіб господарки поліпшить не тільки їх економічне положене, але привчить і приготує дріблого селяніна до будучої соціалістичної господарки.

А коли дрібний селянин не позбуде ся засліплена і пересудів що до свого кусника землї? Чи зможе він удержатись на ньому?

Нині держить ся дрібне сільське господарство — каже Каутський — дякуючи тому, що власитель його при своїй праці на ньому, ще й наймається на ланах дідича за денну платню, або доповняє дохід зі свого господарства доходами з домашнього сільсько-промислового заняття. Коли ж виступає він як самостійний господар а не робітник, то може він вижити тільки при надмірній своїй праці, при недостаточнім відживлюваню, при постійнім голодованю. Через перехід капіталістичних підприємств на суспільну власність, дрібні сільсько-го-

сподарські підприємства попадуть у зависимість від суспільної продукції, будуть нею поглощені або перемінятися в її простий додаток. Та тоді чисто хліборобські дрібні господарства втратять всяку свою притягаючу силу для їх властителів. Уже тепер жите міських пролетарів на стільки стойть вище від життя селян, що вони втікають з сіл до міста. А коли їх окружать зі всіх сторін соціалістичні лятіфундії, оброблювані вільними членами кооперативних спілок, тоді замість утечі з парцелей до міста пічне ся утеча з парцель до кооперативних великих господарств, і варварство буде прогнане з своїх останніх кріпостей, в яких нині недоступне воно для цивілізації.

„Соціалістична велика продукція принесе дрібному селянину не експропріацію, але визволене від пекла, до якого нині приковує його приватна власність“.²

² там же, ст. 300.



Аграрні програми соціалістичних партій.

Данія.

Аграрні параграфи Данської С.-Д. Р. Паршії.

Фідеїкоміси і землі, що належать церквам, повинні бути відобрани, а інші маєтки, що поступають в продаж, повинні бути куплені державою.

Луки і інші неуправні землі повинна взяти держава в своє володіння, щоб по змозі їх управляти, виорати і т. д.

Держава передає управу і користанє доходами з усіх приналежних і переходячих на неї нерухомостей, оскільки вони надаються до управ, в руки сільських робітників і доставляє їм для користання необхідні засоби продукції.

Держава повинна прийти в поміч сільському господарству і старати ся облекшити перехід землі в державну власність. Для сеї цілі установляє вона гіпотечний банк державною інституцією, призначеною для уділяння позичок під усю земельну власність.

Держава старає ся пособляти раціональному ширеню кооперативної продукції так, щоби робітники, заняті в ній, діставали повний продукт своєї праці, по потрученю в користь суспільства оплат, які повинні бути нормовані.

Частина землі, що приналежить державі, призначається для взірцевих господарств, ведених на кошт держави. Рівночасно установляється сільсько-господарські школи, в яких дістають як селянє так і робітники безплатну початкову і дальшу науку.

Держава випрацьовує системи будови і веденя домів для арендарів, помешкань для найманих робітників і служби, а також правила для користання ними і відповідного догляду над ними.

Франція.

Аграрна програма Французької Робітничої Партиї)*

випрацьована на 10 з'їзді партії в Марселії в 1892 р. і доповнена на 12 з'їзді партії в Нанті в 1894 р.

Маючи на увазі,
що по вірному змислі загальної программи партії, продуценти можуть бути о стільки вільні, о скільки опанують засоби продукції;

що коли в області промислу сі засоби продукції осягнули вже такий ступінь капіталістичної централізації, що вони можуть бути передані в руки продуцентів тільки в колективістичній або суспільній формі, — то в області сільського господарства для сього нема ще місця, по крайній мірі, у Франції, де засоби продукції, то є земля находяться в руках продуцентів;

що коли сей стан річей, який характеризує ся дрібною власністю, призначений неминуче на упадок, то соціалізм не повинен прискорювати його, бо завдання його не в тому, аби відділити власність від праці, але навпаки в тому, щоби зединити оба сі фактори кожної продукції, бо розділ їх веде до неволі і бідності робітників, що опинилися в положенню пролетаріяту;

*) Французька Робітнича Партия презентувала через довший час один відлам французьких соціалістів. В р. 1904 наступило зєднане соціалістичних сил у Франції, алєманістів, гедистів, блянкістів, брусістів і незалежних в зєдинену Соціалістичну Партию, або Французьку Секцію Робітничої Інтернаціоналки.

що коли з одного боку є обовязком соціялізму, впровадити сільських пролетарів в посіданє великих маєтків, в колективістичній або суспільній формі, відобраних у гуляючих панів-власників, в той сам спосіб, як се має ся зробити з зелінницями, копальнями, фабриками, то з другого боку обовязком його є теж піддержувати селян, котрі самі обробляють землю, в посіданю їх дрібної власності, проти державного фіскуса, лихварів та дідичів ;

що є рація розширити сю охорону й на тих продуцентів, які під іменем фермерів та арендарів обробляють чужу землю і які, хоч і визискують денних робітників, то примушені до сього, до певної міри, через сю експлоатацію, котрій вони самі підпадають ;

Робітнича партія, що не жде, як анархісти, перетвореня суспільного ладу через ширенє що раз більшого злидарства, але жде визволеня праці і суспільства через організацію і з'единену силу сільських та міських робітників, та через захопленє політичної влади і законодавства в свої руки, — приймає слідуочу аграрну програму, котра має на ціли, з'единити до боротьби проти спільногого ворога, земельного феодалізму, всі елементи сільсько-господарської продукції, всіх, що під ріжними іменами обробляють землю :

1. Мінімальна заробітна платня, установлена хліборобськими робітничими спілками і муніципальними радами так для денних робітників як і рокових (пастухів, слуг і т. д.).

2. Утворене сільських посередницьких судів.

3. Заборона громадам продавати свої землі громадські ; здаванє від держави в посіданє громадам державних, приморських і інших земель, що їх тепер не оброблюється ; уживанє надвижки від громадських бюджетів на побільшеннє громадської власності.

4. Передача громадою на ужиток спілкам безземельних родин земель, дарованих державою,

власних, або куплених нею, з забороною уживати наємних робітників та з обов'язком платити чинщ на користь бюджету громадської запомоги.

5. Пенсійна каса хліборобська для інвалідів та старців, що удержанувати ме ся із спеціальних податків на доходи з великої посіlosti.

6. Організація кантонами безплатної лікарської помочі і достарчуване лікарств по власній ціні.

7. Винагороджуване державою, департаментом або громадою родин резервістів під час служби.

8. Закупно або винаймуване громадою за допомогою держави хліборобських машин, що давати муть ся на вжиток дрібним селянам; утворене хліборобських робітничих спілок задля закупна удобрень, збіжа, насіня і т. и. та задля продажі продуктів.

9. Знесене податків при переході маєтків вартості низше 5000 франків.

10. Знесене усіх посередніх податків та перетворене безпосередніх у прогресивні від доходів понад 3000 франків; до здійснення цього домагання, скасоване податку від землі для хліборобів, що самі обробляють її, та зменшене його для тих, котрих земля обтяжена гіпотечними довгами.

11. Зменшене законної норми грошевих процентів.

12. Зменшене перевізної тарифи на удобреня, машини і сільсько-господарські продукти.

13. Зменшене, як у Ірляндії мировими комісіями фермерської арендної платні і винагороджене відходячих фермерів та арендарів за поліпшення їх в маєтку.

14. Знесене артикулу 2102 цивільного кодексу, що дає властителям право на врожай і заборона секвестрації хліба на пні; утворене для хлібороба ненарушного запасу, який складає ся з господарських машин, збіжа, удобрень і худоби, потрібних при виконуваню його роботи.

15. Ревізія ґрунтів а до виконання цього частинна ревізія громадами.

16. Як найскорше випрацьоване пляну публичних робіт, що мають на меті поліпшене ґрунту і розвій сільсько-господарської продукції.

17. Свобода польовання і риболовлі без жадних інших обмежень, як тільки потрібних для заховання дичини і риби та охорони жнив; заборона польовань у привілеюваних і їх служби.

18. Дарові курси агрономії і хліборобські досвідні поля.

Аграрна резолюція Французької Зєдиненої Соціалістичної Партиї, принята на зїзді в Тулюзі в 1908 р.

Маючи на увазі,

що рільні наймити вивласнені зі своїх засобів продукції, є теж пролетарами, як наємні робітники, заняті в копальнях, зелізницях, фабриках і великих магазинах;

що голодові платні роблять з них під-людей в цілім значінню цього слова;

що непосідаючі фермери і арендарі є визискувані на рівні з рільними робітниками через великих земельних властителів, котрі віднаймаючи їм ферми або даючи їх у державу на арендних засадах (пів на пів), ганебно визискують їх;

що дрібні властителі, котрі обробляють самі свою землю, не є необмеженими властителями своєї задовженої землі, що є здирані через лихварів і капіталістичних посередників, засуджені є через те на вбивані себе мозольною працею, при котрій кождий працює за двох та визискує сам себе гірше як працьодавець, доки врешті не уляже конкуренції великої земельної власності;

що робітники на рілі, почавши від наймитів а скінчивши на дрібних властителях, зачисляючи сюди і арендарів і фермерів непосідаючих, мають інтерес в здійсненню суспільного перевороту, до

котрого змагає Соціалістична Партія, V з'їзд Соціалістичної Партії (Французької Секції Робітничої Інтернаціоналки) відбутий в Тулюзі рішає, вести ненастанну акцію через брошури, відчити і т. д. серед видідчених сільських кляс наймитів, арендарів, фермерів і дрібних власників, взвивати їх до рядів Соціалістичної Партії для прискорення політичного вивласненя буржуазії, необхідного услівя економічного вивласненя її, — аби усунуть всякі капіталістичні засоби продукції, виміни і транспорту і пояснювати їм, що повинні єднати ся: перші в синдикатах досить засібних і сильних, аби приневолили господарів і власників до задосить вдоволеня їх домаганням, другі в кооперативах купна, продажі і продукції, приготовуючи в сей спосіб переміну своєї індивідуальної власності на спільну, шляхом кооперації;

дати повновласть адміністраційній комісії партії до випрацювання аграрної програми, в контру ввійшли би реформи, що дадуть ся здійснити вже тепер а котрі можуть принести пільгу селянству, що вгинає ся під яром капіталістичних власників;

надто належить як найбільше пропагувати, що тільки при спільній або суспільній власності можна добути з землі максімальний дохід при мінімальній затраті сил.

Бельгія.

Аграрні параграфи Бельгійської Робітничої Партії.

Націоналізація лісів.

Відновлене або розвій громадської власності.

Постепenna експропріяція землі державою або громадами.

Спеціальні міри в користь сільських робітників.

1. Реорганізація рільничих товариств :

а) Вибори делегатів по рівному числу від власників, фармерів і робітників.

б) Інтервенція палат в індивідуальних і колективних спорах між власниками, фармерами і сільськими робітниками.

в) Установлене мінімальної заробітної платні по предложеню рільничих товариств.

2. Регляментація арендних договорів :

а) Установлене аредної платні посередницькими комітетами або реформованими рільничими товариствами.

б) Винагороджене уходячого фармера за поліпшення, вложені в арендовану землю.

в) Ширша, ніж по цівільному статуту, участь власників в стратах понесених фармером.

г) Скасоване привілеїв власника.

3. Провінціональне обезпечене і державне пе-реобезпечене проти епізоотій, градобитя, повеней і інших сільсько-господарських випадків.

4. Організація громадськими властями безплатної сільсько-господарської науки. Закладане або розвій експериментальних піль, взірцевих ферм, сільсько-господарських лябораторій.

5. Закупно громадами рільничого нарядя для передачі в розпорядимість людей.

Передача громадських маєтків спілкам робітників з умовою не уживати найманих робітників.

6. Організація безплатної лікарської помочі на селі.

7. Реформа закона про польоване :

а) знесене дозволу на право польовання,

б) знесене резервових польовань,

в) право селян нищити в кожду пору животини шкідливі для посіву.

8) Втручання громадських властей в організацію сільсько-господарських кооперацій :

а) для закупна насіння і поліпшень,

б) для виготовлювання масла,

- в) для гуртового закупна і користання рільничими машинами,
 г) для продажі продуктів,
 д) спільног оброблювання землі.
 9. Організація сільського кредиту.
-

Голяндія.

Аграрна програма Голянської С. Д. Парти.

Ліпша регуляція арендного договора в інтересах селян і робітників. Вона повинна виходити з тої основної засади, що аренду належить оплачувати з чистого доходу продукції. З необхідних коштів продукції, котрі належить відняти із загального доходу повинна бути почислена сума, потрібна для удержання арендаря і його родини а також і нормальна заробітна платня занятих в продукції робітників.

Розширене 1628 і 1629 артикулів цивільного кодексу в інтересах арендаря і заборона оминати сі артикули в аренднім договорі (сі артикули говорять про зменшене арендної платні абоувільнене від неї при неврожаю).

Право арендаря, що покидає аренду, на зворот коштів його праці і вкладу грошевого, дякуючи котрим поліпшено арендну землю.

Застережене в арендному договорі про мінімальне число робітників, котре селянин може тримати через цілий рік. Се число повинно бути установлюване відповідно до величини, характеру продукції та місцевих і інших особливостей.

Утворене у всіх сільських громад арендних комісій, вибираних земельними власниками, арендарями і робітниками з їх самих. Контракт не повинен мати сили обовязуючої, як довго не буде він одобрений арендною комісією.

Розширене права громад на експропріацію для поліпшення умов мешкання, положення робітни-

ків і для способів проти безробіття. Сільські громади треба привести до такого стану, аби вони мали можність давати, робітникам що в ній живуть землю і засоби продукції по змозі по низьких цінах. Робітники повинні діставати стільки землі, аби могли з неї вижити.

Скасоване всіх привілеїв на право польовання. Більша самостійність громад в питаннях оподатковання. Полишене права накладати податок на рільників, що живуть поза громадою.

Розширене істнуючої охорони праці на сільських робітників.

Румунія.

Проект аграрної програми Румунської С. Д. Партиї.

1. Примусове вивласнене всіх великих властителів.

Увага. Під великими властелями розуміємо як приватну посілість, так і посілість ріжних товариств, монастирів, добродійних інституцій і коронні домени.

2. Коли би се вивласнене переведено через викуп, то ціну має означити мішана комісія зложена із заступників, вибраних безпосередно селянами і властителями. Комісія мусить взяти під увагу оціну податкової комісії і гіпотечних інститутів. Виємок становлять лише коронні домени, котрі по просту належать віддати державі, так як перше належали.

Без відшкодовання мають ся експропріювати добра, землі і ліси, які противзаконним способом відібрано чи то із посідання держави, чи то селян.

3. Всі ті землі будуть творити земельний національний фонд, яким будуть управляти громади під наглядом держави.

З цього фонду має ся наймати безземельним селянам або сільським спілкам участки величини малого селянського господарства і то на протяг найменше 50 років.

Відновити найм має право передовсім жінка, діти і інші члени родини.

Кождий селянин має право перенести своє право найму на третю особу але під умовою, щоби та особа була селянином, що сам обробляє землю.

4. Висоту найму установляє комісія вибрана вище згаданим способом. Постанови про висоту найму установлені цею комісією будуть обов'язувати також приватних властителів, що винаймають свою землю.

5. Приходи національного фонду ділить ся на дві частини. Одна частина буде ужита на сплату процентів і на амортизацію капіталу ужитого при викупні. Друга частина, по відтягненню видатків центральної організації має бути розділена межи всіх громади.

Дохід з цього найму можуть громади ужити лише на публичні цілі, на плекане господарства і на збільшене краєвих доменів.

6. Спеціальне законодавство для плекання селянських спілок, яке з'обов'язує державу і громаду помагати їм при закупні насіння, навозу і машин, потрібних до раціональної управи землі.

7. Організація рільничого кредиту, який має достарчувати позичок селянам після рухомого і нерухомого майна селянина, після контрактів найму і висоти числа робочих сил і рільничих продуктів. Задачею цього рільничого кредиту є також творити селянські спілки для спільної продажі продуктів і на закупно насіння і рільничих знарядів. Сей кредит має бути державний. Капітал повстасе з податків держави і з річних субвенцій, які має платити національний банк зі своїх зисків.

8. Утворене комунальних ненарушимих пасовиск, які має ся забрати з національного фонду

або з приватної посілости. Також і в сім случаю має ся перевести відшкодованє вище наведеним способом.

9. Продажа або дарованє приватним особам ґрунтів або лісів з майна держави є строго заборонене. Ті постанови відносять ся також на всі інші скарби землі, водопади, ріки, копальні і інше. Культуру землі і годівлю худоби має держава і громада попирати всіми можливими средствами, прим. через вандрівних учителів, рільничі досьвідні стації і т. д. Тим способом має ся дати нагоду селянам послугувати ся всіми новітніми методами і технічними винаходами.

10. Практичну науку рільництва маєть ся попирати спеціальними школами а також через введенє її до народної школи. В посліднім случаю мусить ся ужити всіх средств, щоби загальна наука не була через се вкорочена і щоби учителі не визискували робочої сили школярів і шкільних городів.

11. Регуляція рік, водопровідних каналів для рільництва, дренажа і відводнене, артезійські керници для сухих околиць, будова доріг між селами і льокальних зелізниць.

12. Ті селяни, які держать в наймі ґрунтові парцелі від громади, держави або приватних осіб мають по скінченю контракту найму право на відшкодованє за меліорації, які поробили властителеви ґрунту і через які піднесла ся вартість посілости.

13. Ті артикули законів, які дають право властителеви посілости секвеструвати жнива має ся знести. Установлене мінімума зложеного з рільничих знарядів, навозів, худоби і збіжа, якого в ніякім случаю не вільно нарушити.

14. Установлене мінімальної плати через вище згадані комісії як для денних робітників, так і для річних наймитів (пастухів, парубків).

15. Знесене ґрунтового податку для тих селян, котрі самі управляють свою землю.

16. Знижене транспорту для навозу, машин і рільничих продуктів.

17. Свобода польовання і риболовлі без ніяких обмежень крім охорони дичини і риби як також охорона жнив перед шкодами через дичину. Заборона резервових місць до польовання і нагінок (крім нагінок на дикі зъвірі).

18. Примусове віддаване приватних великих посїлостей безземельним селянам на ужиток, у тих околицях, де ані держава ані громада не має своїх власних грунтових комплексів.

Німеччина.

*Аграрна резолюція Німецької С.-Д. Р. Партиї
Австрії ухвалена на з'їзді в Грацу 1900 р.*

Хоч промислово-капіталістичний розвій Австрії в порівнанню з іншими країнами далеко відсталий а разом з тим, ще багато треба важкої праці для організації промислової робітничої кляси, то все таки нашим обовязком є, вже тепер нести, оскільки се можливо, ідеї соціалізму поміж сільське населене, котрого економічні умови істновання так само важкі, як і промислових робітників.

Не входячи в принципіяльну оцінку аграрного питання, котрого наукові основи по частині ще не випрацьовані, з'їзд заявляє:

Завдане соціалдемократичної агітації на селі полягає перш усього на вихованю сільського населення, соціалістично думати а тому вона повинна бути направлена в ті слої населення, котрі силою свого клясового положення найбільш доступні для ідей соціалізму, собто в маси сільських робітників і дрібних селян.

Перш усього С.-Д. повинна змагати до того, аби усунути всі духові і політичні запори сільського консерватизму, повинна енергічно агітувати

за розширенем шкільної освіти, за принятем державою шкільних доходів на себе, бороти ся за загальне, безпосереднє, рівне і тайне виборче право і просувати сільське населене газетами, брошурами і т. п., повинна, в згоді з програмою, не обиджаючи релігійних почувань сільського населеня, зі всею енергією бороти ся з оглуплюючим народ клерикалізмом. А що дрібні сільські громади являють ся переважно головними місцями для сільської агітації, то належить особливу увагу звернати на місцеву громадську політику.

З практичних аграрних реформ належить виставляти слідуочі :

1. Змагати до суспільної організації продукції то є до переходу лісів, пасовиск, водних сил в руки держави, країв, громад ; до розширення суспільного землеволодіння при помочи земельної політики, корисної для усього народу. Закладане сільсько-господарських товариств на демократичних основах.

2. Реформи повинні бути направлені¹ проти привілеїв окремих земельних властителів (знесене всіх привілеїв, звязаних з сільським господарством, знесене фідеїкомісів, пропінаційного права, виборчих курій). Передача права польовання і риболовлі громадам.

3. Вони повинні мати за ціль загальний підем земельної культури в користь² усього суспільства а також поліпшеннє, подешевінє і облегшене достави засобів до житя, та земельні меліорації коштом держави і країв (регуляція гірських рік, дренаж і т. п.). Переведене справи обезпечення — приняті державою обезпечення у всіх формах, закладане сільсько-господарських досьвідничих стацій, відповідаючий вимогам сучасної науки догляд над худобою і мясом, поліпшеннє законів про зарази на худобу, — винагороджене селян, що понесли шкоду через їх примінене, знесене цла на артикули до іди, знижене для них тарифів при перевозі, безплатна сільсько-господарська наука, охорона інте-

ресів сільського населеня перед Угорщиною, а разом з тим політичне і фінансове відділенє Австрії від Угорщини.

4. Фізична і духовна охорона сільських робітників ; державне обезпеченє від хоріб, випадків, неспосібності до праці і старости, знесенє службових приписів, сільсько-господарська інспекція, закладанє товариств сільських робітників, повна свобода коаліції для них ; сільські суди анальогічні промисловим з правом установляти час праці, заробітну платню, арендні договори і т. п.

Накінець треба звернути увагу на те, що пробуджене сільського населення є важним ділом політичної боротьби. Селяне будуть тим більше шукати звязку з соціалдемократією, чим енергічнійше і без всяких заслон буде вона сповняти свій обовязок в боротьбі за домаганя гуманності, права і свободи. Тому є завданєм сільської агітації, отверто виступати всюди за всі інші домаганя соціалдемократії, та через ненастинну, просвітну працю вирвати сільське населенє з індіферентизму.

Проект аграрної програми, предложений Бреславському з'їзду німецькою соціалдемократією (державною.)

В інтересах сільсько-господарської культури і для піднесеня становища сільсько-господарських робітників і дрібних селян, з'їзд поручає товаришам такі домаганя для агітації і для діяльності в громадських організаціях :

1. Знесенє всіх, сполучених з земельною власністю урядових функцій і привілеїв (самоуправа дібр, привілеї в інституціях самоуправи, право патронату, фідеікомісії, податкові привілеї) ; дармово знесенє всякого роду спадкового підданства.

2. Підтримуванє і побільшуває суспільної земельної власності (державної і громадської

власності всякого роду), а надто передачу маєтків так званої мертвої руки (маєтків, що належать корпораціям, інституціям і церквам), маєтків, що належать громадам на праві альменди, лісів, водної сили на суспільну власність під контролею народного представництва.

Запроваджене для громад права найпершого набування тих маєтків, які призначаються до ліцензії.

3. Управа державних і громадських земель власним коштом або передача їх в аренду товариствам сільсько-господарських робітників і дрібних селян, а там де ні те, ні друге не можливе, віддане господарям, котрі управляють землю без допомоги найманих робітників під доглядом держави або громади.

4. Державний кредит для громад чи примусових союзів в цілях земельних поліпшень, регульоване, будоване і удержане гаток і насипів. Віднесене на рахунок держави чи імперії видатків на удержане суспільних способів комунікації (дороги, корита річок).

5. Націоналізація гіпотечних і земельних довгів з установленем стопи процентової на рівні видатків на кредит.

6. Удержане обезпечення рухомого і нерухомого майна (обезпечене від огню, градобою, поводи та інших нещасть, що виникають в наслідку явищ природи, обезпечене худоби і т. д.) і розширене асекурації на всі галузі виробництва.

7. Підтримуване і розширене істнуючих прав до користування з лісів і пасовищ при зрівнаню прав усіх принаджних до громади.

8. Право польовання на своїй і арендованій землі. Охорона від шкоди, яку робить дичина і повне винагороджене в разі таких шкід.

Резолюція К. Каутського.

Предложений аграрною комісією проєкт належить відкинути. Програма ся подає селянству надію на зміну його положення, на скріплене його приватної власності; вона вважає інтереси земельної культури при сучаснім суспільнім ладі за інтереси пролетаріату; інтереси земельної культури так само як і інтереси промисловости при пануваню приватної власності на засоби продукції є інтересами посідаючих засоби продукції, експльоататорів пролетаріату. Далі, проєкт аграрної програми полишає державі експльоататорів нове орудє панування і дякуючи сьому, утрудняє клясову боротьбу пролетаріату; і, на кінець, сей проєкт ставить капіталістичній державі завдання, котрі може успішно сповнити тільки держава, в якій пролетаріят завоював політичну владу.

З'їзд признає, що сільське господарство має свої особливі, відмінні від індустрії закони, котрі треба вивчати, і з котрими треба числити ся, коли соціалдемократія має розвинути на селі успішну діяльність. Тому, з'їзд пропонує зарядови партії, щоби він, приймаючи вказівки, зроблені аграрною комісією, поручив декільком відповідним людям, перестудіювати істнуючий матеріал про аграрні відносини а результати свої оголосив другом в ряді випусків: „Збірники аграрно-політичних творів німецької соціалдемократичної робітничої партії“. Заряд партії одержує повновласть, зробити необхідні грошеві видатки, щоби товариши, котрим поручена згадана робота, могли її сповнити.

Швайцарія.

Аграрні параграфи програми Швайцарської С.-Д. Р. Партиї.

В сільському господарстві до сеї пори велика продукція не виказала своєї висшості над дрібною, в такій мірі, як в промислі. Однаке положене селян після переходу натурального господарства до грошевого і під впливом конкуренції з чужих країн стало тяжче і менше обезпечене. Число самостійних сільських господарів постепенно паде: одна частина їх емігрує, а друга пролетаризує ся.

Майже скрізь в швайцарському сільському господарстві панує дрібне господарство. Для дрібного селянина земельна власність не служить як засіб для присвоєння чужої праці а є тільки засобом до сього, аби заробити собі на вижите. Він, як сільський робітник належить до визискуваних кляс населення. Тому однаке, що тут нема умов для суспільної продукції, то цілею аграрної політики, яка погоджує інтереси селян з інтересами усього суспільства, повинно бути, аби збільшити продуктивність сільсько-господарської праці і хронити її від того, щоби поліпшення в господарстві не привели тільки до ще більшого задовження та визиску капіталу.

Тому соціалдемократична партія буде піддержувати всі ті державні реформи, при помочі ко-трих забезпечується дрібному селянинові вигоди великої продукції: лучба дрібних ґрунтів, коопера-ративна годівля худоби, уживане машин, обезпе-чене і всякого рода кооперативна діяльність.

З другого боку вона домагає ся націоналізації гіпотек і регулярної амортизації їх, доки процент не буде обернений в незначний податок для держави і громади.

Природний розвій, котрий буде йти при демократичних формах, приведе селян до раціональних іпродукційних спілок і накінець до суспільної власності і суспільної продукції.

Угорщина.

Аграрні параграфи програми Угорської С. Д. Р. Партиї.

Знесене інститута звязаного землеволодіння.

Поступенне розширене громадської власності: перехід лісів, водних сил в громадську власність.

Зрівнане в правах сільських робітників з промисловими.

Заказ розплати з робітниками чеками і натуралями, як в сільському господарстві, так і в індустрії і інших галузях промисловости.

Знесене панщиняної роботи.

Заказ продажі державних, областних і громадських земель, котрі належить віддавати в аренду товариствам робітників.

Перехід права польовання і риболовлі на громади.

Чехія.

Аграрна резолюція Чеської С. Д. Р. Партиї ухвалена на IX з'їзді, 1909 р.

Австрійське аграрне законодавство і австрійська цюва політика ведена є тільки на користь великих обшарників і сільських богачів а утискає дрібних селян, халупників і сільських робітників. Для тих бідних сільських верств нема місця в партіях, котрі працюють в користь обшарників або богатих попівських вельмож; інтереси великих обшарників, монастирів, високих церковників і богатих селян не дадуть ся погодити з потребами сільського пролетаріату.

Політичні інтереси сільського пролетаріяту утотожнюють ся цілковито з інтересами промислового робітництва.

Сільський робітник має таку саму потребу вибороти собі коаліційні свободи, висвободити ся з ярма приписів двірської служби, вибороти собі обезпечене на випадок слабости, від випадку, на старість, і обезпечене вдів і сиріт, а також унормоване відносин праці, як і промисловий робітник.

Дрібний селянин зносить так само як і робітник весь тягар мілітаризму, так само є позбавлений прав політичних, зарівно тиснуть його публичні тягарі і посередні податки.

Знесене мілітаризму, загальне, тайне і безпосереднє право голосування до всіх тіл законодатників і автономічних, усунене податку, що тисне бідні верстви, заведене особистого прогресивного податку з доходів, з застереженем відповідного мінімум егзистенції, як також прогресивний податок спадковий з більших спадків є рівно вигідні для робітника як і для дрібного рільника.

Партія соціалдемократична хоче як до тепер так і далі працювати зі всіх сил для господарського і духового піднесення та визволення бідних сільських верств. Внески соціалдемократичних послів на зревідоване і поправу службових відносин, на оборону теперішнього господарства, що до прав бідних халупників, на зміну ловецького закона і на охорону прав наємників ґрунтів є доказом, що потреби і малих рільників є найліпше боронені соціалдемократичною партією. Загальне примусове обезпечене проти елементарних нещасть, до яких вчисляємо і обезпечене худоби, де би дрібний рільник платив відповідно меншу премію, ніж більший рільник і великий обшарник, обезпечене від слабости випадку, на старість обезпечене вдів і сиріт — є засобами, котрі можуть усунути небезпеку, яка грозить дріблому рільникові від елементарних нещасть, є засобами, які забезпечують в старості і на випадок неспособності до праці відповідний дохід.

Нинішна система субвенції виходить тільки в користь богатих рільників і великих обшарників з кривдою всіх інших горожан.

Цілию аграрного законодавства мусить бути, аби дрібний рільник міг управляти більше раціонально землю, передовсім при помочі машин, аби міг набути загальну і фахову освіту, аби при ужитю як найменших сил господарство приносило йому більший дохід без підвищування цін плодів господарських з кривдою широких верств робітничих. Взаємному співділанню консумційних товариств робітничих з такими ж товариствами дрібних рільників удасться увільнити від посередників, що підвищують ціни на плоди господарські зі шкодою продуcentів і консументів. Всі ті средства можуть однаке служити тільки до певного поліпшення господарського становиска дрібного рільника. Цілковите визволене його з політичної, економічної і соціальної зависимости і нужди, тревале поліпшене економічних відносин, та цілковита рівність з іншими рільниками може бути переведена тільки в суспільноти соціалістичній, яка забезпечує рівність всіх та независимість від капіталу.

З огляду на потреби сільського бідного люду і на працю для ідеї соціалізму, з'їзд визнає потребу закладання спілок халупників, узнає однаке потребу їх зцентралізовання і потребу одноцільного розвою в соціалістичнім дусі. Спілки ті мають служити для соціалістичного виховання у всіх напрямах а головно мають звернути свою увагу на роботу в громадських радах. Членство в організації халупників не може увільнити ще від членства в політичній і фаховій організації, але є обовязком членів організації халупників, щоби всі члени були членами місцевих організацій політичних а оскільки працюють як платні робітники були також членами в своїх організаціях фахових.

Польща.

Проект аграрної реформи для Галичини В. Гумпльовича.

I. Зносить ся дотеперішню соймову ординацію виборчу, а на її місце заводить ся загальне, рівне, безпосереднє і тайне право голосування до сойму.

II. 1) По переведеню виборів до сойму на підставі сеї нової ординації виборчої, краєвий Виділ, через новий сойм вибраний, відбирає примусово на власність краю усі ті посіlosti земельні в Галичині, котрих об'єм є більший, як 80 гектарів (то є 140 моргів), а котрі мають що найменше 40 гектарів або 70 моргів орної землі.

2) Тим дідичам, котрим примусово відібрали їх посіlosti, визначає ся річну пенсію без огляду на се, чи об'єм їх ґрунтів був більший або менший. Пенсія річна, виплачена з краєвих фондів має виносити: а) для голови родини досмертна рента 2000 корон річно; б) для кожного дорослого члена родини досмертна рента 1500 корон річно; в) для кожного малолітнього сина або доночка стипендія 1000 корон річно аж до скінчення 25 року життя, а також право безплатної науки у всіх краєвих школах, як також право побирання науки коштом краю у всіх висших наукових заведеннях. Вивласнені через край дідичі не можуть мати ніяких більше претенсій до публичних фондів.

3) Землю, яка в сей спосіб перейде на край, ніколи вже нікому не вільно продати на приватну власність.

III. Що до сего, в який спосіб має бути уживана відібрана дідичам земля, мають обовязувати ось які засади:

1) Ліси і води лишають ся під безпосереднім зарядом краєвого Виділу, котрого обовязком є, узгляднувати потреби місцевої людности, а го-

ловно переводити і мати опіку над регуляцією рік і потоків, а дальше заохочувати жителів сільських громад в дерево на будови і на паливо, а також в листі для стеленя. О скілько Виділ краєвий бувби сеї гадки, що стан в якійсь околиці не позваляє на вирубування дерева для селян, Виділ краєвий мавби тим самим обов'язок постаратися для сільської людности в тих околицях інших матеріалів будівельних і на паливо. Вкінци обов'язком Виділу краєвого є, впорядковувати стан звірини в краєвих лісах в такий спосіб, щоби рільництво ніякої шкоди від звірини не терпіло.

2) Пасовиска мають перейти у віковічну посесію (державу) громадам з тим, що право до користання з пасовиска має служити усім мешканцям громади без ріжниці.

3) А) Поля і луки будуть поділені на надіїли і віддані в 50 літню посесію мешканцям сільських громад, як також тим мешканцям двірських обшарів, що доси були безрільні або малорільні (що не посідали зовсім ґрунту, або дуже мало). Ті надіїли, о скілько були призначені для людей, що доси зовсім не посідали рілі, мають виносити на пересічно добрій землі, що находитися в околицях, користно положених, по 5 гектарів, або $8\frac{1}{4}$ моргів. На дуже врожайних ґрунтах лежачих недалеко більших міст або побіч залізничних стацій, може за згодою селян така скількість знизитися на 4 гектари або 7 моргів, а виїмково навіть на $3\frac{1}{2}$ гектар, або $6\frac{1}{8}$ моргів. Натомість на ґрунтах менше врожайних, або менше корисно положених, може бути обсяг наділів піднесений аж до 12 гектарів, або до 18 моргів.

О скілько надіїли мають бути випущені в посесію господарам, дотепер мало-рільним, (це є таким, що посідають вже трохи землі на власність), то скількість моргів, яку вони посідають, має бути відтягнена від скількості моргів, яку виносить новий наділ ґрунтів. Підстава наділів має бути така, щоби можна виживити одну родину, яка живе ви-

ключно з сего господарства, а яка оброблює землю власною працею, без помочи парубків.

Б) Високість державного чиншу буде установлена через Виділ краєвий в порозумінню з сільськими громадами. Сей чинш однак не повинен перевисувати одної десятої вартості сподіваних плодів. Раз установлений чинш не буде підвищений перед 50 літним речинцем. Також перед 50 літним речинцем не сьміє Виділ краєвий виповісти хлопови, що має ґрунт в посесії, хиба, що сей залягає від 3 літ з чиншом. Хлоп, що має сей ґрунт в посесії, має право виповісти раз на рік посесію з гори в означенім часі. Коли він уступає з ґрунту, має право жадати оцінки переведених через нього меліорацій (уліпшень) через безсторонних знатоків і заплати йому тих меліорацій на підставі сеї оцінки.

В) Перед часом 50 літнього контракту наділ державний може бути зменшений або поділений лиш на власне бажанє державця або, за його згодою, при відповіднім зниженню, або поділі чиншу.

Г) Той хлоп, що взяв ґрунт в посесію, а добровільно уступає перед часом 50 літнього контракту, має право іменувати свого наступника. Виділ краєвий буде обовязаний узнати сего заступника, о скілько сей є спосібний і охочий до власноручної управи обнятих ґрунтів, о скілько ніяких ґрунтів не посідає, ані не взяв в посесію.

IV. 1) Зносить ся двірські обшари і прилучує до сусідних громад.

2) Зносить ся зовсім і на вічні часи службові ординації, а признає ся рільним робітникам ті самі особисті свободи і політичні, яких уживають усі прочі мешканці краю.

Аграрні параграфи Польської Партиї Соціалістичної (Р. Р. С.).

В області сільських відносин Польська Партія Соціалістична змагає:

1. До заводової організації рільних робітників на таких самих засадах, на яких оперті організації промислових робітників.

2. До заведення охорони праці рільних робітників згідно з засадами, виложеними в програмі партії, з узглядненем особливих умов праці на рілі.

3. До заведення в рільній продукції як найвидатнішої господарки з найбільшою заразом користю для селян і усього суспільства:

а) через заосмотрене безземельних і малоземельних достаточною скількістю землі для ведення самостійної господарки. Засобом до цього є вивласнене ґрунтів державних, донаційних, апанажових та більшої власності приватної землі. Землі ті будуть віддані в довголітну державу безземельним і малоземельним під зарядом краєвих властей. Державні, донаційні і апанажові землі будуть вивласнені без відшкодовання. Відшкодоване обшарників, без огляду на розміри вивласненої землі не повинно перевищати суми, яка запевняє їм житє разом з родиною до смерті,

б) через віддане на власність краю лісів з додатковими для селян умовами одержування будівельного і опалового дерева,

в) через достарчуване селянам дешевого кредиту для загospодарення, уліпшення ґрунтів коштом краю, підприране селянських спілок і кооператив, знесене шахівниці, закладане взірцевих господарств, експериментальних стацій, рільничих шкіл і загалом ширене рільничого знання, усунене, згідно з програмою партії тягарів мілітаризму і нинішної податкової системи.

*Провідні вказівки для агітації на селі Соціал-Демократії Королівства Польського і Литви
(S. D. K. P. i L.)*

Визнаючи нагальну потребу інтензивної агітації серед сільських наймитів, VI З'їзд партії поручає, аби в агітації узгляднювано отсії вказівки:

Засобами до обмеження визиску і до поправи істнованя наймитів сільських є:

1. повна свобода коаліції в цілі зорганізовування сільських робітників;
2. восьмигодинний день робочий;
3. обмежене наємної праці дітей і жінок;
4. знесене форм найму, що є пережитками панщинянських форм (так зв. посилики);
5. унормоване умов праці і істнованя під зглядом гігієнічним (догляд над машинами, інспекція мешкань і т. п.);
6. державне забезпечене на випадок недуги, каліцтв і старість;
7. бюра посередництва праці під проводом робітничої організації.

Засобами до економічного піднесеня малоземельних селян є:

1. знесене станових обмежень;
 2. знесене несправедливого обтяження ґрунтів податками;
 3. ureгульоване сервітутів на догідних умовах для селян;
 4. усунене шахівниць (черезполосниць);
 5. підняті коштом краю регуляції рік, осушування болот і мочарів, будови підіздних зелізниць, доріг, мостів і т. п.;
 6. розвій фахового шкільництва для рільників.
- Як сільські наймити, так і селяне яко горожане краю є заінтересовані очевидно в переведеню тих реформ, що становлять зміст загальної соціалдемократичної програми. Отже завданєм сільської агітації повинно бути спопуляризоване відповідних програмових домагань, як: заступлене

урядничої системи через самоуправу громад, провінцій і краю, знесене мілітаризму, зреформоване податкової системи через заведене податків безпосередніх і поступових від доходу, зреформоване судівництва через заведене судів присяжих, заведене загального і безплатного шкільництва, відділене церкви від держави і т. д.

Згідно з тими домаганнями конечною є потреба видавання популярних брошур для сільської агітації.

Україна.

Провідні вказівки для агітації на селі Української Соціалдемократичної Партиї Галичини й Буковини ухвалені на I з'їзді партії, в 1903 р.

I. Конгрес українських соціалдемократів-domagaє ся:

1. зменшення годин денної праці для рільного пролетаріату і взагалі правильного установлення часу праці;
2. забезпечення рільних робітників в касах для хорих на випадок недуги;
3. забезпечення на випадок ушкодження тіла під час праці;
4. забезпечення на старість і
5. здорового помешкання для двірських слуг; на помешканні має бути призначена хоч одна ясна і суха комната;
6. заведення інспекторатів для справ рільних робітників;
7. недільного відпочинку для двірської служби;
8. переведення закона, на основі котрого виплачуване зарібків робітникам квітками мало би бути каране як злочин лихви;

9. полагоджування спорів між дворами а рільними робітниками не через старостів але через звичайні суди;
 10. знесеня § 59 поліційного патенту з року 1852, котрий дає старості право карати арештом свободінх австрійських горожан;
 11. знесеня службових приписів ;
 12. заведеня еміграційних домів.
-

Аграрна програма Української Соц.-Дем. Робітничої Партиї (У. С. Д. Р. П.), ухвалена на III з'їзді партії, в 1905 р.

В інтересах вільного розвитку клясової боротьби на селі і сільського господарства У. С. Д. Р. П. домагається:

1. Конфіскати всіх земель: казенних, удільніх, кабінетських, монастирських, церковних і великих приватних володітелів у власність краєвих самоуправ.
 2. Скасовання усіх пережитків кріпацтва в аграрних відносинах.
 3. Скасовання законів, що обмежують права селян вільно розпоряджати ся своєю землею ; право виділу і розділу громадської землі.
 4. Негайного і цілковитого скасовання всіх викупних, оброчних і інших податків і повинностей, що лежать на селянстві, як на податковому стані.
 5. Обовязкового державного перемежування земель коштом великих земельних власників.
 6. Заведеня судів, котрі би мали право зпинувати надмірну аренду платню і касувати всі договори підневольного характеру.
-

Росія.

Проект аграрної програми П. Маслова, принятий на з'їзді С. Д. Р. Г. в Стокгольмі.

В інтересах охорони дрібних власників (а не розвитку дрібної власності), для скасування невільницьких, панщизняних відносин, що стоять на перешкоді вільного розвитку демократичного ладу, і для улекшеня пролетаріатови клясової боротьби на селі, робітнича партія домагати меться:

1) Скасовання всіх станових обмежень селян і селянської власності*)

Се домаганє випливає з загального домагання повної рівноправності горожан, виставленого загальною програмою соц. дем. роб. п.

2) Скасовання всіх оплат, звязаних зі становим відокремленем селянства.

Се домаганє випливає з загального домагання скасування істнуючих податків і заміни їх поступовим податком.

3) Конфіскати церковних, монастирських і удільних земель і передачі їх на власність демократичної держави для найбільш приdatного користання ними населенем.

Се домаганє випливає з домагання передачі законодавства виборним народу.

Робітнича партія не може взяти на себе завдання наперед вирішити, в якій конкретній формі

*) Громадська власність на землю становить обмежене земельної власності, оскільки вона являється станововою. М'ське землеволодінє являється також „ромадським“, але не менш обмеженим станово-бюрократичними путами. Тому друга точка, само собою розуміється, дає право продажи свого земельного наділу або громаді, або стороннім людям.

використає народне представництво земельний фонд, що знаходить ся в його руках. Се залежить від багатьох причин. Завданем соціалдемократичної партії за кожної форми капіталістичного ладу зостається ся домагане від органів краєвої демократичної управи оборони інтересів працюючих мас, позбавлених засобів продукції, себто рільничого і промислового пролетаріату.

4) Скасовання довгих зобовязань, які мають невільницький характер.

5) Передачі земель приватної власності (більша посілість) на володіння більших краєвих організацій самоуправи. Найменший розмір призначених до вивласнення земельних участків означується ся краєвим народним представництвом.

Земельна рента становить дохід, опертий на монопольнім уживаню землі, і може зростати не тільки в наслідок розвитку продукційних сил населення, а й від його земельної потреби (від запотребовання його землі). Оскільки земельний власник являється ся підприємцем, він дістає дохід від визискування праці, змагаючи до найбільш продуктивної його організації. Оскільки ж він являється лише власником землі, він дістає дохід, як монополіст. Соціалдемократична партія, змагаючи до організації, соціалістичного виробництва і експропріяції знарядів і засобів виробництва, в найближчі будуччині не може знищити капіталістичних відносин, опертих на праві приватної власності, але вона може експропріювати або землю, або доходи, що випливають з монопольного володіння нею, як суперечного інтересам усіх інших кляс, oprіч монопольних власників.

Ставляючи як остаточну ціль зорганізоване соціалістичного ладу, робітнича партія не візьме безпосередньої участі в боротьбі за розширені права власності на землю між ріжними станами.

Вона о стільки братиме участь в сїй боротьбі, о скільки можливе розширене суспільної власності коштом особистої. До кого б не належало у капіталістичній державі право власності на землю, рільничий, як і промисловий пролетаріят, не може позбавити ся визиску доти, доки знаряди виробництва знаходяться в приватній власності. Але пролетаріят заінтересований в демократизації земельної власності і доходу від землі, бо се до краю підкопує станову державу. Заміна пансько-шляхоцького землеволодіння на суспільне сама ще не знищить визиску рільничого пролетаріяту, а тільки роскриє класову боротьбу, укриту нині становими відносинами. Для цього має соціал-демократична партія два шляхи: або вивласнене землі, можливе в хвилі загостреної класової боротьби, або (точка 5) вивласнене земельної ренти в формі податку, себто поволи, шляхом парламентарної боротьби.

6) Ставляючи завданем заміну приватної власності на засоби виробництва суспільною, робітнича партія може осягти се лише тоді, коли й земля й капітал будуть експропрійовані для плянового суспільного виробництва. Така саме експропріяція не може стати ся перед повстанем або під час повстання демократичного ладу. Лише демократія, досить підготовлена до зорганізовання суспільного виробництва, може ставити за найближчу ціль здійснене соціалістичного ладу. Тому експропріяція засобів виробництва становить максімальне домаганє, неможливим до переведення в найближшім часі, але є вихідною точкою робітничої партії.

Вже через самі свої завданя робітнича партія не може мати в теперішнім часі такого успіху серед малосвідомого селянства, як демократична партія, котра поруч з демократичними домаганнями зміцнює надію на зміщене дрібної власності зав-

дяки розділу більшої. Лише вдиране соціалістичної свідомості серед найбільш свідомих поступових елементів селянства може поповнити ряди робітничої партії селянством. Коли буде зруйнований сучасний становий лад, для більшості селянства буде далеко вигіднійше, що лиш робітнича партія остаточно допоможе йому спекати ся всіх форм визиску. Яко партія, що ставить завданем боротьбу до краю з визиском, соціалдемократія може дивити ся на демократично успособлену більшість селянства, як на союзників перед переворотом, не поступаючись своїми соціалістичними завданнями. Як що не перед переворотом, то після нього більшість демократів селян перейдуть до соціалдемократів. Се зробить економічна конечність, з одного боку, і робітнича партія, з другого, — бо демократизація земельної власності загострить клясову боротьбу не тільки внутрі демократичної держави, але й на грунті місцевої самоуправи. Сю боротьбу робітнича партія вести не з тим більшим успіхом; чим доцільнійше вона поставить свої завдання в теперішнім часі.

Проект аграрної програми Н. Леніна.

В цілях усунення останків кріпацьких порядків, котрі важким гнітом лежать безпосередно не селянах, і в інтересах свободного розвитку клясової боротьби на селі, партія домагає ся:

1. конфіскати всіх церковних, монастирських, удільних, державних, кабінецьких і поміщицьких земель.
2. заложення селянських комітетів для безпреволочного знищеня всіх слідів поміщицької влади і привілеїв і для фактичного розпоряджування конфіскованими землями до часу установлення все-

народною конституантою нового земельного устрою.

3. знесеня всіх податків і повинностей, що падуть в теперішній порі на селянство як на податковий стан.

4. знесеня всіх законів, що вяжуть селянина в розпоряджуванню його землею.

5. оставлене виборчим народним судам права, знижувати понад міру високі арендні платні; не узнати справ, що мають характер експлоатаційний.

Коли рішуча побіда сучасної революції в Росії забезпечить вповні самодержавє народу т. є завоює республіку і вповні демократичний державний устрій, то партія буде за знесенем приватної власності на землю і передачею всіх земель на спільну власність усього народу.

При тім російська соц. дем. роб. партія у всіх випадках і при кождім стані демократичних аграрних перемін ставить своїм завданням, конечно змагати до самостійної клясової організації сільського пролетаріату, поясняти йому непримириму протилежність його інтересів інтересам селянської буржуазії, перестерігати його перед ілюзіями системи дрібного господарства, котра ніколи, при істнованню товарової продукції, не буде в змозі знищити бідність мас, і накінець, вказувати на необхідність повного соціалістичного перевороту, як на єдиний засіб знищення всякої бідності і всякої експлоатації.

Аграрна програма Партиї Соціалістів - Революціонерів.

В питанях переустрою земельних відносин П. С.-Р. змагає оперти ся в інтересах соціалізму і боротьби проти буржуазно-власницьких прінципів

на громадських і трудових поглядах, традиціях і формах життя російського селянства, особливож на розширеню серед них думки, що земля нічия і що право на користуванє нею дає лише праця. В згоді із своїми загальними поглядами на завдання революції на селі, партія буде обстоювати соціалізацію землі, то є буде за винятком її із товарового обороту і переміни її із приватної власності віддільних осіб або груп на загально-народну власність на слідуючих основах: всі землі поступають в завідуванє центральних і місцевих органів народної самоуправи, починаючи від демократичних, безстанових сільських і міських громад і кінчаючи на областних і центральних інституціях (розселене і переселене, завідуванє резервовим земельним фондом і т. п.); користуванє землею повинно бути трудовим, рівним для всіх, себто забезпечувати трудову норму на основі приложения власної праці, самостійно чи в спілці; рента через спеціальне оподаткованє повинна бути повернена на громадські потреби; користуванє землями і вгіддями, що мають не вузко місцеве значінє (великі ліси, риболовлі і т. д.) регулює ся відповідно більш широкими органами самоуправи. Нутра землі лишають ся при державі; земля переходить на загально-народну власність без викупу; за потерпівшими від цього маєткового перевороту остає право на громадську запомогу на час, необхідний для приноровленя до нових умов особистого істновання.

В питанях громадського, муніципального і земського господарства партія стояти ме за розвій всякого рода громадських служб і підприємств (безплатна лікарська поміч, земсько-агрономічна і харчова організація земськими і областними органами самоуправи, при помочи загально-державних засобів, широкого кредиту для розвитку трудового господарства, особливо на кооперативних основах; комунізація водопроводів, освітленя, засобів комунікації і т. п.), за наданє міським

і сільським громадам найбільш широких прав на оподатковане нерухомих маєтків і на примусове вивласнене їх, особливож в інтересах заспокоєння мешкальних потреб робітничого населеня; за комунальну, земську а також і державну політику, сприяючу розвиткови кооперацій на строго демократичних трудових прінципах.

,,ЗЕМЛЯ і ВОЛЯ“,

часопись для робочого люду, орган української соціалдемократії.
Виходить що тижня у Львові і коштує на рік в Австрії 4 К,
в Німеччині 5 марок, в Америці 2 доляри. Поодиноке число
в краю коштує 8 сот.— Оказові числа висилається ся даром.—
Пишіть на адресу: „Земля і Воля“, Львів, вул. Собеського ч. 3.

,,БОРБА“,

соціалдемократична часопись для робочого народу. Виходить
два рази на місяць у Чернівцях і коштує в Австрії 4 К річно.
Адреса: „Борба“, Чернівці, вул. Шкільна ч. 6 (Буковина).

,,РОБОЧИЙ НАРОД“,

орган українських соціалістів у Канаді та в Злучених Державах.
Виходить два рази на місяць і коштує річно 1½ дол. Адреса:
„Robotchuj Narod“, Winnipeg, Man., Canada, Box 3542(Sta.B.).

Ціна 1 Н 40 сот.

Садовік
Бондарево